

TÜRKİYE’NİN EKONOMİ POLİTİKALARI VE COĞRAFİ SONUÇLARI

Economical Politics in Turkey and Their Geographical Results

Sedat Avcı *

Abstract:

There are three component for economical development: Agricultural production, industrialization and planning. Turkey is a developing country. Industrialization has been accepted as a engine for economical development. If the agricultural activities, which has been neglected until today, are paid enough attention, it will be happened that a balanced development between the regions in Turkey.

Giriş:

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat ile başlayan batılılaşma hareketi, Cumhuriyet ile büyük bir ivme kazanmıştır. Bu hareketi kalıcı bir hale getirmek için, ilk yıllardan itibaren bir dizi sosyal reformlar ve ekonomik düzenlemeler yapılmıştır. Belli sanayi kollarındaki sanayi faaliyetlerinin desteklenmesi veya özendirilmesi şeklindeki ilk çabalar, daha sonraları planlarla şekillendirilerek süreklilik kazandırılmaya çalışılmıştır.

Bu makalenin ilk bölümünde Cumhuriyet öncesindeki ekonomik yapının özellikleri ve dağılışı ele alınarak 20. yüzyılın başlarındaki görünüm ortaya konulmuş, Kurtuluş Savaşı’nın ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomi politikaları ve gösterdiği değişimler makalenin diğer bölümlerinde ele alınmıştır. Söz konusu politikaların uygulanması ile meydana gelen değişimin belirlenmesi, çalışmanın esas amacını oluşturmaktadır.

Cumhuriyet Öncesindeki Ekonomik Yapı ve Mekana Yansımaları:

Osmanlı İmparatorluğu’nda ekonomi, büyük ölçüde tarıma dayanıyordu. Sistemin en büyük özelliği, tarımsal üretimdeki devamlılığı esas almasıydı. Toprakların mülkiyeti devlete aitti. Devlet bu toprakları, belli kişilere çeşitli adlar altında vererek işletilmesini temin ediyordu¹.

* Doç. Dr. Sedat Avcı, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü.

¹ Has, zeamet, timar vs. gibi çeşitli adlar altında belli kişilere zimmetlenen topraklarda yaşayan halk, bu toprakların işletilmesinden ve ürün alınmasından sorumluydu. En küçük üretim birimi, bir çift öküzün işleyebileceği toprak parçasını ifade eden “çift” idi. Bu toprağı kullanan, tarımsal üretimi de gerçekleştirmek

Bu dönemde sanayi faaliyetleri büyük ölçüde atölye tipi imalata dayanıyordu ve "lonca" sistemiyle sürdürülüyordu². Lonca sistemi dışındaki üretim, sadece devletin ihtiyacı olan ürünlerin (askeri araç ve gereç vs.) veya ihracat yapmak için son dönemde kurulmuş olan ve çok miktarda işçi çalıştıran tesislerde gerçekleştiriliyordu. Böylece devlet, loncalar vasıtasıyla bütün üretimi denetleyebiliyordu.

Osmanlı döneminde ticaret de devletin denetimi altındaydı. Ülke toprakları üretim bölgelerine ayrılmıştı. Bir ürünün bölge dışına çıkarılması izne bağlıydı ve ülke içinde bir bölgeden diğerine götürülen ürünlerden iç gümrük vergisi alınıyordu. Böylelikle bir malın öncelikle üretildiği yerde tüketime sunulması sağlanmış oluyordu. Ancak bu durum, 16. yüzyılda Fransa'ya tanınan imtiyazlar ile bozulmaya başlamış, 1838 yılında İngilizlerle imzalanan "Ticaret Antlaşması" ise sistemin çökmesine neden olmuştur³. Bu aynı zamanda devletin ticaretteki mutlak kontrolünün kalkması anlamına da gelmektedir.

Bunların sonucunda gerek işsizliğin artması, gerekse dış ticaret dengesinin bozulması, ekonomide yeni bir yapılanmayı gerekli hale getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda 1840'lı yıllara kadar esnafın geliştirilmesine dayanan bir ekonomi siyaseti izlenirken, bu tarihten itibaren sanayii geliştirici önlemler alınmaya başlanmıştır. Önsöy bunu "Sanayii Güçlendirme Operasyonu" olarak tanımlamaktadır (ÖNSÖY, 1988: 47)⁴. Bu dönemde sanayiinin kuruluş faktörlerinden biri olan hammadde üzerinde önemle durulmuştur. Mevcut kaynakların islahı yapıldığı gibi, yenileri de eklenmiştir. Bu dönemde bir çok yeni sanayi tesisi kurulmuş olmasına karşılık, bunlar yaşatılamamıştır. Yapılanlar, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ekonomi politikalarının belirlenmesi çalışmalarına yol gösterici olmuştur.

Sonuç olarak; 19. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı ekonomisi verimli ovalarda ziraat üretimin gerçekleştirildiği, sanayii ürünlerine gereksinimin az olduğu ve üretimin iç tüketime yettiği bir yapıya sahipti. Bu durumu korumak ve geliştirmek, daralan Avrupa pazarı karşısında yeni pazarlar arayan İngiltere gibi ülkelerin ekonomik ve siyasal baskıları nedeniyle mümkün olmamıştır. Öncelikle yabancı mallar Osmanlı topraklarına serbest olarak girmeye başlamış, 1860-1870 yılları arasında yapılan demiryolları vasıtasıyla da tüm Anadolu'ya yayılmaya başlamıştır.

zorundaydı. Veraset veya devir ile bu toprak parçasının daha da küçülmesi engellenmişti. Belli bir süre geçmeden terk edilmesi mümkün değildi. Toprağı işlemekten kaçınan çiftçinin arazisi elinden alınıyor ve bir başkasına veriliyordu. Ayrıca bu çiftçi "çift bozumu" denilen bir cezayı da ödemek zorundaydı (GÖNEY, 1987: 80-102).

² İç işlerine karışılmayan loncalar, huzurlu ve güvenilir bir iş ortamı sağladığı gibi, standartların korunması ve haksız rekabetin önlenmesi gibi fonksiyonlara da sahiptiler. Hammaddenin temininden, dağıtılmasına ve mamüllerin üretimine kadar sorumlu olan loncaların dışında, bu malların pazarlanmasını sağlayan esnafın da örgütlendiği loncalar vardı (ÖNSÖY, 1988: 3-4; KEPENEK & YENTÜRK, 1997: 14).

³ Osmanlı İmparatorluğunda iç gümrük oranları % 8'e kadar çıkabiliyordu. Buna karşılık kapitülasyonlar nedeniyle dışardan gelen mallara en çok % 3 gümrük resmi konulabiliyordu (ÖNSÖY, 1988: 13). İç gümrüklerin yükseklığı dışarıdan daha çok malın girmesine neden olmuştur.

⁴ Bu önlemler ve buna bağlı olarak yapılan çalışmalar sonucunda 1863 yılında eski düzenini kaybederek dağılan lonca sisteminin yarattığı boşluğu doldurmak üzere İslah-ı Sanayi Mektebi'nin kurulmasına karar verildi. 1868 yılında bu okul faaliyete geçti (DÖLEN, 1992: 421-423).

1840'lardan itibaren sanayileşme eğiliminin ortaya çıkması ile eskiden var olan sanayi tesislerinin yanına yenileri de eklenmiştir. Hatta devlet, bu tesislerden bazılarının kuruluşunu sermaye koyarak teşvik etmiştir. Fakat dışarıdan gelen mallara uygulanabilen gümrüklerin düşüklüğü nedeniyle arzulanan rekabet ortamı gelişmemiş ve bu tesislerden bir çoğu kapanmış, sadece devletin destekledikleri ayakta kalabilmiştir⁵. 1913 ve 1915 yıllarında yapılan sayımlar, bu dönemdeki sanayi tesislerinin dağılımını da ortaya koymaktadır⁶.

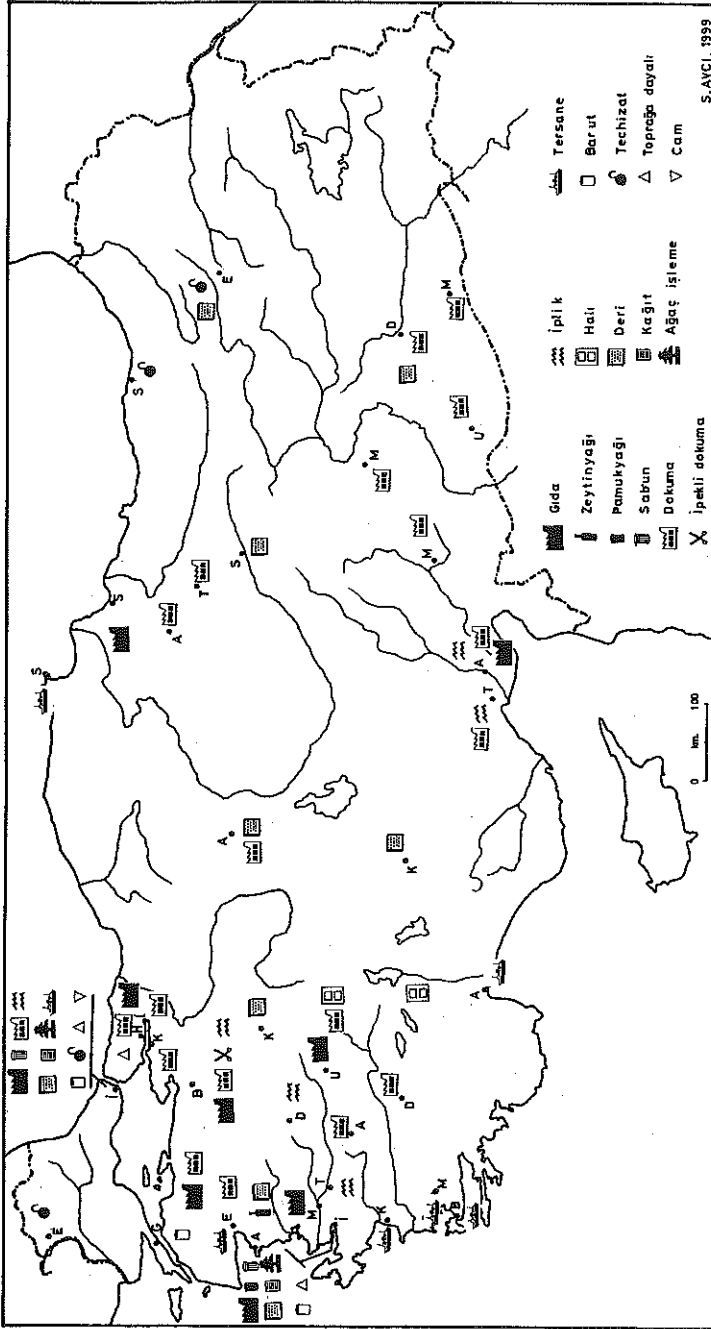
Mekansal dağılım açısından değerlendirildiğinde, sanayi kuruluşlarının büyük ölçüde Anadolu'nun batısında yer aldığı görülmektedir (Harita 1). İstanbul ve İzmir'de çok farklı sanayi kolları ortaya çıkarken, diğer merkezler daha çok dokuma sanayiinin geliştiği yerler olarak dikkati çekmektedirler. İstanbul çevresinde sanayi Edirne yolu ile Marmara sahili arasındaki sahada ve Marmara kıyısında surların sona erdiği Yedikule'den Küçükçekmece'ye doğru uzanan bölgede yer alıyordu. Bazı araştırmacılar burayı "İstanbul kompleksi" olarak nitelendirmektedirler (CLARK, 1992: 40-41). Bu alanın dışında da İstanbul'da bazı sanayi tesisleri yer alıyordu. 15-19. yüzyıllar arasında Haliç çevresinde ve İstanbul Boğazının iki yakasında bir çok sanayi tesisi bulunmaktadır (MÜLLER-WIENER, 1992: 54 vd). İstanbul dışında Bursa, Denizli ve Diyarbakır sanayi açısından önde gelmektedir.

Sanayi tesislerinin dağılımında geniş bir hinterlanda sahip olan kesimlerin daha çok tercih edildiği açık olarak görülmektedir. Hammadde de yine büyük ölçüde tesislerin kuruluş yerinin belirlenmesinde etkili olmaktadır. Ege Bölgesi'nin doğu-batı doğrultusunda uzanan verimli, oluk şekilli vadileri, tarımsal üretimin gerçekleştiği, dolayısıyla tarıma dayalı sanayide gelişme gösterdiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde Çukurova'da da pamuk ziraatının gelişmiş olması nedeniyle pamuklu dokuma ve pamuk ipliği konusunda oldukça ileri bir sanayi yer almaktadır.

Sanayi tesislerinin kuruluş yerlerinin belirlenmesinde önemli bir faktör de pazardır. Tesisler mümkün olduğunca, eskiden beri ticari merkez olan veya nispeten fazla nüfus barındıran alanlarda kurulmuşlardır. Sanayi tesislerinin yoğunlaştığı İstanbul'un 19. yüzyılda bazı dönemlerde 1 milyonu aşan nüfusa sahip olması, İzmir'in nüfusunun 100-200 arasında değişmesi, yüzyılın sonunda Bursa'da 76 bin, Konya'da 44 bin, Erzurum'da 38 bin, Diyarbakır'da 35 bin ve Adana'da 30 bin nüfusun olması bunun göstergeleridir (BEHAR, 1996: 33).

⁵ Bu tesislerin kapanmasında kapitülasyonların milli fabrikaların korunmasına imkân vermemesinin yanında bilgisizlik, idaresizlik ve suiistimaller de etkili olmuştur. Bütün bunların hepsi, sanayileşme hareketinin sonuçsuz kalmasına yol açmıştır (SARÇ, 1940: 15).

⁶ Osmanlı döneminde değişik zamanlarda sanayi sayımları yapılmıştır. Son dönemde yapılan iki sayım 1913 ve 1915 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Sayım İstanbul, İzmir, Bursa, Bandırma, Manisa, Uşak ve İzmit'te görevlilerin belirlemesiyle, diğer vilayet ve livalarda ise, en az 10 kişi çalıştıran sanayi kuruluşlarına dağıtılan anketlerin cevaplandırılmasıyla uygulanmıştır. İki sonuç ayrı ayrı değerlendirilmiş ve sonuçlar birleştirilmeden ilan edilmiştir. 1913 sayımına göre 269, 1915 sayımına göre 282 kuruluş Osmanlı ülkesinde yer alıyordu. Ancak bu sayımda maden sanayii, spirtolu içkiler, ayakkabı, hazır elbise ve çamaşır imalatı şubelerinde sayım yapılmamıştır. Bu grupların da dahil edilmesiyle işyeri sayısının 300'ü geçeceği tahmin edilmektedir (ÖKÇÜN, 1984: 17, 25).

Harita 1: 1913 ve 1915 Sanayi Sayımlarına göre Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalan sahada sanayi dağılışı

Cumhuriyetin Kurulduğu Yıllarda Türk Ekonomisi:

Osmanlı döneminde yeni Türk devletine ekonomik açıdan bırakılan şeyler oldukça sınırlıdır. Bunlar;

a-Tarım dayalı ancak geri kalmış bir ekonomi,

b-Çok kısıtlı alanlarda faaliyet gösteren ve genellikle ilkel bir sanayii,

c-Tanzimat'tan sonra gündeme gelen ve yapısal değişikliklerin esas alındığı yeni bir "ekonomi politikası" olarak sıralanabilir.

Yeni yönetim altında öncelikle ekonomik yapının nasıl şekillenmesinin gerektiğine ilişkin çalışmalara başlanılmıştır. Bu amaçla 1923 yılında İzmir'de toplanan "Türkiye İktisat Kongresi"nde ekonomiye ait bir envanter çıkarılmış ve sorunlar ele alınmıştır. Ayrıca bu sorunların giderilmesi için yapılması gerekenlere de kısaca değinilmiştir (ÖKÇÜN, 1968; İNAN, 1989b). Bu kongrede alınan kararların bir kısmı uygulanabilmiş, bir kısmını ise uygulamak mümkün olmamıştır. Dış ticaret dengesinin sağlanması için de ithalatın ihracattan fazla olmaması ilkesi benimsenmişti (ÖNSOY, 1973: 89).

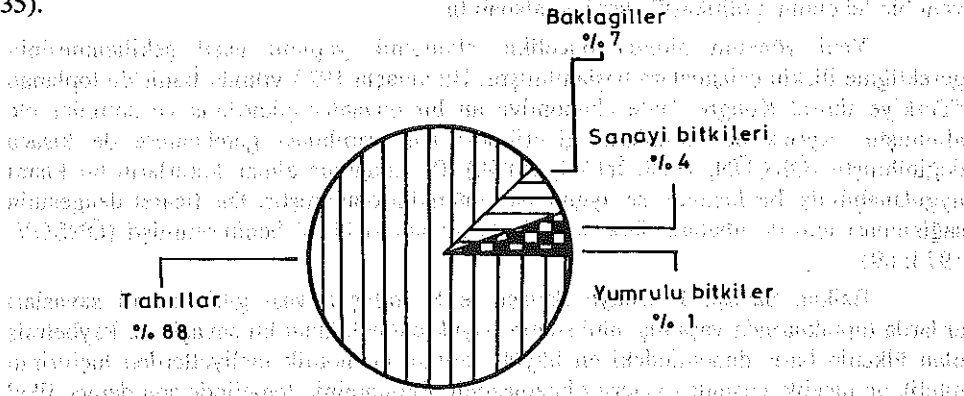
Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi önemli savaşları ardarda topraklarında yaşamış, nüfusunun büyük çoğunluğunu bu savaşlarda kaybetmiş olan ülkenin barış dönemindeki en büyük sorunu, ekonomik faaliyetlerden hiçbirinin nitelik ve nicelik açısından yeterli olmamasıydı. Ekonominin temelinde son derece ilkel şartlarda sürdürülen ziraat üretim vardı. Tarımda ampirik bilgi kaybolmuştu. Tüm bilgiler; ya deneme yanılma yoluyla ya da eğitimle yeniden kazandırılmak zorundaydı. Sanayi tesislerinin sayıca yetersizliğinin yanında, ürettikleri malların dünya fiyatlarının çok üzerinde oluşu da sanayiinin gelişmesini, hatta çalışmasını engelliyordu. Ticaret çok uzun süreden beri azınlıklar tarafından sürdürülüyordu. Mübadeleler ile azınlıkların ülke dışına çıkması, gelenlerin daha çok ziraat kültürüne yatkınlığı ve yeni gelenlerde de yeterli sermayenin olmaması ekonomik gelişmeyi engelliyordu. Bir diğer önemli unsur ise nitelikli işgücünün olmamasıydı. Bunun sonucunda bir çok kuruluşun kalifiye eleman ihtiyacı yurtdışından sağlamak zorundaydı.

Bir ziraat ülkesi olarak bilinen Türkiye'de ekilen ürünlerin çok büyük bir kısmı tahıllardan meydana geliyordu. Baklagillerin, sanayi bitkilerinin ve yumru bitkilerin paylarının toplamı % 12 dolayındaydı (Şekil 1). Tahıllar içinde buğdayın ezici bir çoğunluğu vardı (% 64.6). Arpanın payı % 17.8, mısırın ise % 9.8 kadardı (DİE, 1991: 123 vd).

1980'e Kadar Olan Dönemde Türkiye'nin Ekonomi Politikaları:

Yeni Türk Devletinin kurulmasıyla önce mevcut durum belirlenmiş, ardından Türkiye'nin ekonomik yapısına uygun politikalar da şekillendirilmeye başlanmıştır. 1923 yılından 1932 yılına kadar olan dönem, hem Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarına hem de ilk ekonomi politikalarının belirginleştiği devreye rastlamaktadır. Bu dönemin en önemli özelliği, özel sektörün daha rahat çalışmasını ve yatırım yapmasını sağlayacak kanuni düzenlemelerin gerçekleştirilmesidir. Bu düzenlemelerin başında Cumhuriyet

öncesinde çıkarılan “Teşvik-i Sanayi Kanunu”nda yapılan değişiklikler gelmektedir⁷. Her ne kadar Türkiye, 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile siyasi bağımsızlığını kazandıysa da, ekonomik anlamda bağımsızlık için bir geçiş devresinin yaşanması gerekmiştir. Bu dönemde kapitülasyonlar ve Düyunu Umumiye İdaresi kaldırılmıştır. Ancak yürürlükteki gümrük tarifeleri 1929 yılına kadar korunmuştur. Geçmişten kalan borçların nasıl ödeneceği ise çok daha sonraları kararlaştırılmıştır (TEKELİ & İLKİN, 1983: 43; KEPENEK & YENTÜRK, 1997: 34-35).

Şekil 1: Türkiye’de tarımsal ürünlerin ekiliş oranları (1925)

Ekonominin tam olarak denetlenememesi, yeterli sermaye ve bilgi birikiminin olmaması, azınlıklara ait tüccarların faaliyetlerine doğan tepkiler, sonuçta “milli tüccar” olarak tanımlanan bir grubun yaratılmasına neden olmuştur. Devlet yol gösterici ve özendirici olarak bu girişimcileri desteklemiş, ekonomiye canlılık kazandırmalarını sağlamaya çalışmıştır⁸. Buna bağlı olarak 1923-1932 yılları arasındaki ekonomi politikaları sınırlı da olsa serbest ekonomi kurallarına göre sürdürülmüştür⁹. Ancak 1926’dan itibaren bölgesel olarak kendini hissettirmeye başlayan, 1929’da ise global olarak ortaya çıkan dünya krizi¹⁰ sonrasında Türkiye’de de bazı önlemler alınmış, bu daha sonraki yıllarda uygulanan ekonomi politikalarına da yansımıştır.

⁷ Teşvik-i Sanayi Kanunu; 1909 çıkarılan bir kanunun yenilenmesi ve kapsamının genişletilmesi ile 1913 yılında oluşturulmuştur. Bu kanunda 1924 ve 1927 yılında çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun özellikleri, geçirdiği değişiklikler ve farklılıkları için ayrıntılı bilgi KÖKSAL & İLKİN, 1973 ve TEKELİ & İLKİN, 1983’de bulunmaktadır.

⁸ Bunun sonucunda her ne kadar 1923 Türkiye İktisat Kongresi’nde karşı olunmadığı belirtilmişse de yabancı sermaye Türkiye’ye 1944 yılına kadar gelmemiştir (KÖKSAL & İLKİN, 1973: 135).

⁹ 1923-1939 arası “Atatürk dönemi” olarak tanımlanmaktadır. Bu dönem içinde iki alt dönem ayrılabilir. Bunlardan biri 1932’ye kadar devam ettiği kabul edilen liberal dönem, diğeri ise bu tarihten sonra ekonomi politikalarını yönlendiren devletçilik dönemidir. Atatürk döneminde uygulanan ekonomi politikaları YKB, 1981’de ayrıntılı olarak yer almaktadır.

¹⁰ 1929 ekonomik krizinin sebeplerinden belki de en önemlisi, liberalizmin oyun kurallarına uymayan özel teşebbüslerin “yiğışmalara” ve “tekelleşmelere” gitmeleri, arz ve talep dengesizlikleri yaratmaları, rekabeti önlemeleri ve fiyat mekanizmalarını bozarak piyasayı felce uğratmalarıdır (HAMİTOĞULLARI, 1975: 137). Bununla birlikte, dünya siyasi yapısında ortaya çıkan farklılaşma ve toplumsal patlamalar bu krizin daha da etkili olmasına ve sonuçlarının büyümesine yol açmıştır.

Dünya, ekonomik kriz ile boğuşurken, Sovyetler Birliği'nde 1929 yılında kendi kendine yeterli (otarsık) bir gelişme planı uygulamaya konulmuştur. Ekonomideki bütün unsurların denetlendiği bu planın ilk başarıları, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de dikkati çekmiştir. Buna bağlı olarak bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri 1929 yılında Âli İktisat Meclisi'nin kurularak bir rapor hazırlanmasıdır¹¹.

Rapor 1930 yılındaki Türk ekonomisini ana hatlarıyla ortaya koymaktadır. Bir diğer önemli özelliği, devletin ekonomiye ağırlığını koymasına zemin hazırlamasıydı. Aynı dönemde daha önceden özel sermaye tarafından kurulmuş bulunan bazı altyapı kuruluşlarının devletleştirilmesi işlemleri de hızlanmıştır. Bunlar arasında demiryolları, liman işletmeleri, elektrik işletmeleri, maden işletmeleri vb. kuruluşlar yer almaktadır (Tablo 1).

Tablo 1: 1928-1938 Yılları Arasında Devletleştirilen Bazı İşletmeler

	İşletmenin Adı	Devletleştirilme Tarihi
1	Anadolu Demiryolları İşletmesi	1928
2	Haydarpaşa Liman İşletmesi	1928
3	Mersin-Tarsus-Adana İşletmesi	1929
4	Bursa-Mudanya Demiryolu İşletmesi	1931
5	İstanbul Rihtım İşletmesi	1933
6	İzmir Rihtım Şirketi ve Tramvay İşletmesi	1933
7	İstanbul T.A. Su Şirketi	1933
8	İzmir-Afyon Demiryolu İşletmesi	1934
9	Manisa-Bandırma Demiryolu İşletmesi	1934
10	Aydın Demiryolu İşletmesi	1935
11	İstanbul Telefon İşletmesi	1936
12	Ergani Bakır T.A.Ş.	1936
13	Şark Demiryolları İşletmesi	1937
14	Ereğli Liman, Zonguldak-Çatalağzı Demiryolu ve Maden İşletmesi	1937
15	İstanbul Elektrik İşletmesi	1938
16	İstanbul Üsküdar-Kadıköy Tramvay İşletmeleri	1938
17	İzmir Telefon İşletmesi	1938

Kaynak: İNAN, 1989a: 14-15; YASA, 1980: 84.

1932-1939 arasındaki yıllar Türk ekonomisinde, devletin ön-planda yer aldığı ve bir çok yatırımların gerçekleştirdiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu döneme damgasını vuran ekonomik yaklaşım "devletçilik"tir¹². Bu dönemde bazı yatırımları gerçekleştirmek için sermayesi kamuya ait bankalar kurulmuştur. Bu

¹¹ İktisat Vekili Şakir (Kesebir) başkanlığında hazırlanan raporun temel ilkeleri; Türkiye içinde üretilen veya üretililebilecek malların iç kaynaklardan sağlanması, dışarıdan alınacak ürünlerin bedellerinin karşılanabilmesi için belli bir miktar ihracat yapılmasına dayanıyordu (TEKELİ & İLKİN, 1983: 99-100). Bu rapor "İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor 1930" başlığı ile TBMM üyelerine sunulmuştur.

¹² Atatürk devletçilik kavramını "fertilin hususi teşebbüslerini ve şahsi faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve bir çok şeyin yapılmadığını göz önünde tutarak memleket iktisadiyatını devletin eline almak" olarak tanımlamaktadır (İNAN, 1972: 15). Bu yasakçı devletçilik değil, teşkilatçı devletçilik olarak tanımlanmaktadır (TÜRKDOĞAN, 1978: 53).

bankalara 1933'de Sümerbank'ın, 1935'de Etibank'ın kuruluşu örnek gösterilebilir (GÜRSOY, 1975: 482). Buna göre I. ve II. Sanayi Planları hazırlanmıştır. I. Sanayi Planının başlıca amaçları;

a-Yerel veya bölgesel ölçekte tarımsal üretime veya doğal kaynakların kullanımına dayanan sanayi tesislerinin kurulması,

b-İthalata konu olan temel tüketim mallarının öncelikle üretilmesi,

c-Sanayi tesislerinin mümkün olduğunca hammadde ve işgücü kaynaklarına yakın olmasıdır.

Bu planda dokuma sanayi, madene dayalı sanayi, kağıt ve selüloz sanayi, taşa ve toprağa dayalı sanayi ile kimya sanayiine ait yatırımlara yer verilmiştir (İNAN, 1972: Ek, s. 13). Bu yatırımlar için iki hedef belirlenmiştir. Bunlardan biri yapılan yatırımlar geliştirilmesi mümkün alanlarda olmalıdır. İkincisi ise kurulacak tesisler gelecekte o sanayi kolu için öncülük yapmalıdır. Sanayi tesislerinin kuruluş yeri koşullarının belirlenmesinde sadece ekonomik koşullar değil, stratejik önem de göz önüne alınmıştır (İNAN, 1972: Ek, s. 19-20).

Kapsamlı olmamasına karşılık I. Sanayi Planının yarattığı en önemli sonuç, Anadolu'da bir çok modern sanayi tesisinin kurulmasını sağlamasıdır. Özel sermayenin buralara yatırım yapmayı tercih etmediği de göz önüne alındığında, bunun önemi daha da büyükmektedir. Planın hedeflerine kısa sürede ulaşılabileceğinin anlaşılmasıyla, ikinci bir planın hazırlanmasına başlanılmıştır. II. Sanayi Planının esaslarını ve konularını belirlemek üzere 20 Ocak 1936 tarihinde bir sanayi kongresi toplanmıştır. Genel raporların düzenlenmesi ile II. Sanayi Planı oluşturulmuştur. II. Sanayi Planı'nın genel özellikleri ise kısaca:

a-Ekonomik yapıya ve koşullara uygun, büyük sermaye ve tekniğe gereksinimi olan ve hammaddesi tamamen iç piyasalardan karşılanan sanayi kollarının geliştirilmesi,

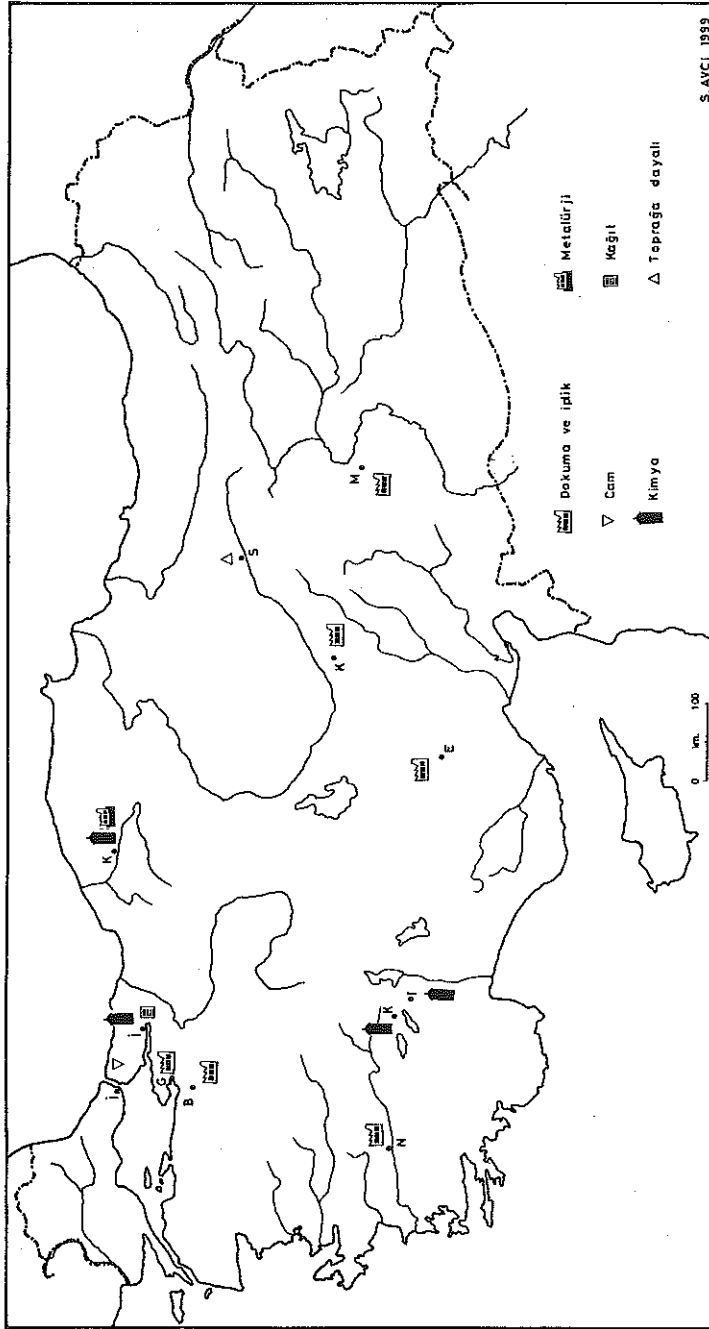
b-İç tüketimi az, ancak dış pazarlarda aranan hammaddelerin işlenmemiş veya yarı mamül olarak dış satıma sunulması,

c-Su kaynaklarından daha çok faydalanılması ve bunların ekonomik açıdan daha önemli hale getirilmesini sağlayacak tedbirlerin alınması,

d-Kömür havzalarındaki üretimi düzenleyecek ve yakacak ihtiyacını karşılayacak düzenlemeler yapılması olarak sıralanabilir (İNAN, 1989a: 7).

II. Sanayi Planı'nda da ilkindeki gibi yine sanayi tesislerinin değişik yerlerde kurulması planlanmıştır. Ancak tesisler yine de batıda yoğunlaşmaktadır. Bu nedenle enerji amaçlı tesislerin batıda kurulması öngörülmüştür. Ayrıca bu planda, makine sanayiine bir başlangıç olarak Karabük'te yarı mamül hammaddeleri işleyecek tesislerin yapımı ele alınmıştır. Her iki sanayi planı ile kurulan veya kurulması düşünülen tesislerin dağılımı (Harita 2), tarımsal ekonominin sanayi ekonomisine dönüştürülme çabalarına bir örnek oluşturmaktadır.

1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı'nın, hızla genişleyerek Avrupa'yı sarması ve dünyanın çeşitli bölgelerine yayılması, ekonomik anlamda da büyük bir sarsıntıya yol açmıştır. Türkiye, bu savaşa girmemekle beraber, ekonomik ortamdaki büyük ölçüde etkilenmiştir. Dış piyasalarda meydana gelen daralma, ulaşım yollarının güvensizliği gibi faktörlerden dış ticaret etkilenirken, içte de alınan tedbirler ekonomik gelişme hızının düşmesine neden olmuştur.

Harita 2: I. ve II. Sanayi Planı'na göre kurulması düşünülen tesislerin dağılışı

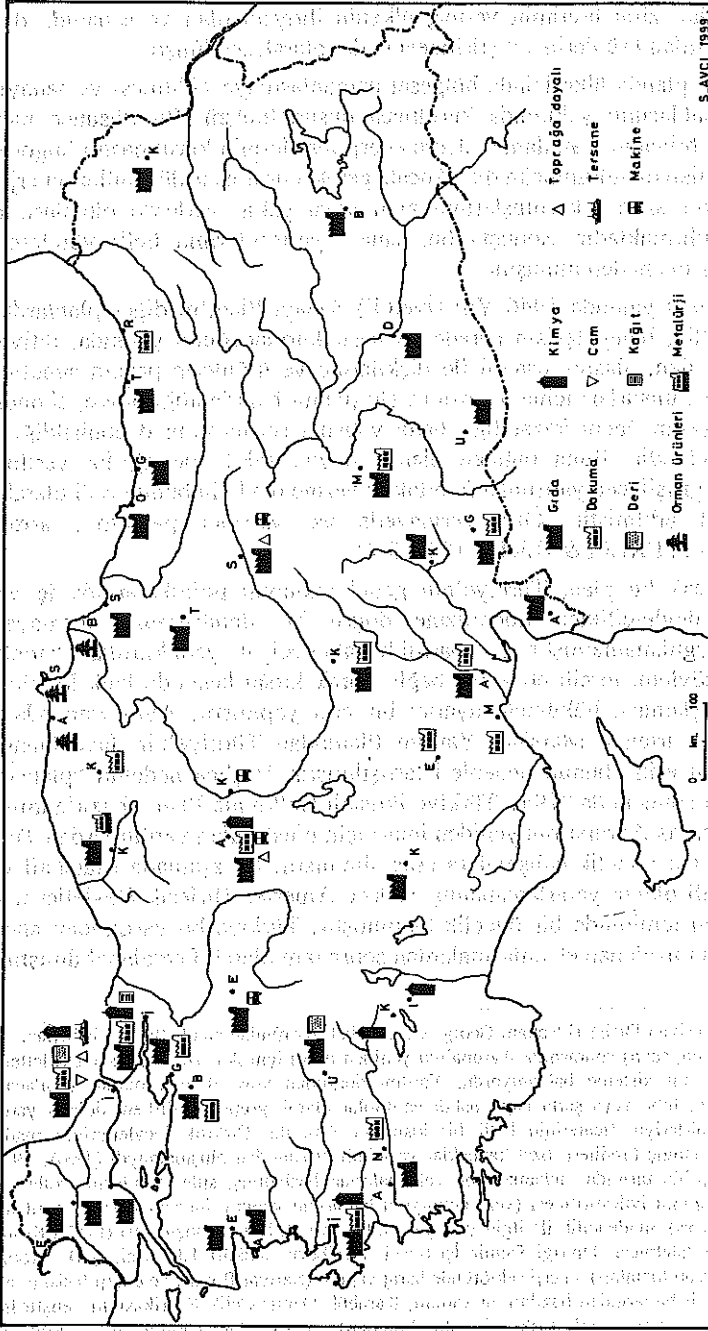
Türkiye'nin ekonomisinde 1940'lı yılların başında savaş nedeniyle yatırımların bir çoğunun yarım kaldığı, sanayinin belli merkezlerde toplandığı, tarımsal üretimin ise ülke ekonomisine damgasını vurduğu görülmektedir. Devletin özel teşebbüsü güçlendirme çalışmaları olumlu bir sonuca yol açmamıştır. Bunun sonucunda alım gücünün kısıtlılığı gibi faktörlerin de etkisiyle kurulan tesisler daha çok atölye büyüklüğündedir (YÜCEL, 1973: 73). Sanayi faaliyetleri Marmara ve Ege Bölgelerinde diğer bölgelere nazaran daha canlı ve çeşitlidir. Dokuma sanayiinin yanında gelişme gösteren diğer sanayii kolları da yine hammaddelerini tarımdan almaktadırlar. İstanbul dışında tarıma dayalı sanayii haricindeki faaliyetler bu yıllarda fazla önemli değildir (ARDEL, 1943: 7, 9). En önemli sanayi bölgesi İstanbul'dur (Harita 3). Bununla birlikte Anadolu'da, tarım dışında hammadde kullanan, iç ve dış pazarlara hizmet eden bazı tesisler de vardı¹³. Türkiye'de sanayi tesislerinin bu dağılımı belirleyen, ya hammadde ya da işçinin bol ve ucuz olarak temin edildiği, ürünlerin ise kolaylıkla satışa sunulabildiği pazarlara yakınlıktır. Pamuklu dokuma sanayii Adana ve çevresinde pamuk ziraatına, ipekli dokuma sanayi ise Bursa ve çevresinde ipekböcekçiliğine bağlı olarak gelişmiştir. Aynı şekilde Ayvalık ve Edremit'te gelişmiş bir zeytinyağı ve sabun sanayiinin olması, bu çevrede zeytin üretiminin gelişmiş olmasıyla açıklanabilir. Sanayi tesislerinin kuruluş yeri olarak işçinin bol ve ucuz olduğu büyük şehirler (İstanbul ve İzmir gibi) ile ana karayolu güzergâhlarının demiryollarıyla kesiştiği yerlerde bulunan şehirler (Eskişehir ve Kayseri gibi) tercih edilmişlerdir.

Bununla beraber bazı tesislerin kuruluşu sadece hammaddeye ve işçi ile ulaşım kolaylıklarına bağlı değildir. Bu tesislerin kuruluş yerlerinin belirlenmesinde bir çok faktör rol oynamıştır. Karabük'te demir-çelik sanayiinin kurulması, yukarıda sayılan diğer faktörlerden çok, yanlış da olsa zamanın şartlarına göre stratejik açıdan uygun konumda kabul edilmesine bağlıdır (TÜMERTEKİN, 1954: 226-227). İç Anadolu'da devlet eliyle dokuma fabrikaları kurularak bu kesimde dokuma sanayiinin oluşturulması ise, yöre ekonomisinde yeni bir katkı sağlanması amacıyla yapılmıştır.

Sanayi planları ile belli bir sanayileşme hızı yakalamış olan Türk ekonomisi savaş yıllarında büyük gerileme göstermiştir. Bununla birlikte sözkonusu yıllarda, hemen savaş sonrasında uygulamaya konulmak üzere bazı planlar da hazırlanmıştır. Bu planlardan biri 1946 Yılı (İvedili) Sanayi Planı'dır.

Bu plan, zamanın Maliye, İktisat, Ticaret ve Tarım Bakanlarının yer aldığı bir planlama komisyonu tarafından hazırlanmıştır (TEKELİ & İLKİN: 1981: 1). Büyük ölçüde daha önce hazırlanan sanayi planları ile aynı özellikleri taşıyan bu plan, sorumluluk ve yükümlülükleri daha çok Sümerbank ve Etibank arasında paylaşmaktaydı. Plan hedefleri arasında "Türkiye'de ziraatte polikültüre dayanan, su altı ve toprak altı servetini kıymetlendirme esasına istinat eden yeni bir sanayileşme hareketi yer alıyordu (TEKELİ & İLKİN, 1981: 2) Burada altı çizilmesi gereken kelime polikültürdür. Polikültür ile, üretim metotları ve ürünler değiştirilmeden geleneksel

¹³ Kayseri'de kurulan "Tayyare Fabrikası" bu tesislere örnektir. 1932-1950 yılları arasında farklı lisans antlaşmalarıyla uçak imal edilen bu tesis, daha sonra Hava Kuvvetlerine devredilmiştir (KAYSERİ, 1998: 74-75).

Harita 3: 1940'lı yılların başında Türkiye'de sanayi faaliyetlerinin dağılışı

tarzda yapılan ziraî üretimin yerine, ülkenin ihtiyacı olan ve sanayide de hammadde olarak kullanılan ürünlerin yetiştirilmesi hedef olarak seçilmişti.

Bu planda ülke içinde bölgesel uzmanlaşmaya gidilmesi ve sanayi tesislerinin enerji kaynaklarının yakınında kurulması düşünülmüştü. Bu düşünce mevcut sanayi tesislerinin ihtiyacını karşılamak üzere enerji tesislerinin kurulmasını öngören II. Sanayi planı ile çelişiyor görünmektedir. Ancak gerek kurulması düşünülen enerji tesislerinin gerekse diğer sanayi kuruluşlarının aynı veya yakın yerlerde olmaları, bu çelişkiyi ortadan kaldırmaktadır. Sonuçta bu, sanayi yatırımlarının belli yörelerde daha çok yoğunlaşmasına neden olmuştur.

Bunun yanında 1946 Yılı (İvedili) Sanayi Planı'nı diğer planlardan ayıran en önemli özellik, hangi tesisin nerede ve nasıl kurulacağına yanında, ihtiyaçların nasıl sağlanacağından, ulaşım sistemi ile ilişkilerine ve ürünlerin pazara sunulmasına kadar bütün coğrafi unsurları içine almasıdır. Bu planın hazırlandığı devre, ekonomik hayatta özel sermayenin önem kazandığı, hatta yabancı sermayenin özendirildiği bir döneme denk düşmektedir. Buna rağmen planda devlet sektörüne ağırlık verilmiş, yabancı sermaye ile girilecek yatırımlarda ortaklık yerine devletin bunu kredi olarak kullanması esası kabul edilmiştir. Özel sermayede ise yabancı payının arttırılmamasına çalışılacaktır (TEKELİ & İLKİN, 1981: 3-4).

Ancak bu plan, Türkiye'nin genel ekonomi politikalarında iç ve dış siyasi nedenlerle devletçilikten liberalizme doğru bir dönüşümün oluşmaya başlaması nedeniyle uygulanamamıştır. Çok partili hayata geçiş ile yeni kurulan Demokrat Partinin liberal bir söylemi tercih etmesine bağlı olarak kırsal kesimde halk kitlelerini kendine çekmeye başlaması, hükümete uyarıcı bir etki yapmıştır. Aynı zamanda Avrupa'nın imarı için hazırlanan Marshall Yardım Planınının Türkiye'nin faydalanamayacağına anlaşılması üzerine bunun nedenleri tartışılmıştır. Başlıca nedenin "plansızlık" olarak belirlenmesi sonucunda "1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı" hazırlanmıştır. Bu plan savaş sonrasında Avrupa'nın yeniden imarı için oluşturulan yardımlardan Türkiye'nin de faydalanmasına yönelik çalışmalara esas alınmıştır. İlk aşamada Marshall yardımından Türkiye kredi olarak yararlanamamış, sadece Amerika Birleşik Devletlerinden alınacak olan malların temininde bir öncelik tanınmıştır. Türkiye bu yardımdan ancak 1948 ve 1949 yılında imzalanan ek anlaşmalardan sonra tam olarak faydalanabilmiştir¹⁴.

¹⁴ Zamanın Amerikan Dışişleri Bakanı George C. Marshall tarafından ana hatlarıyla belirtilen ve kendi ismini taşıyan bu planda, savaş sonrasında Avrupa'nın yeniden imarı için Amerika Birleşik Devletleri'nin yapacağı yardımlar belli bir sisteme bağlanıyordu. Yardım doğrudan veya dolaylı olarak yapılacaktı. Doğrudan yardımları kredi, hibe veya şarta bağlı nakdi yardımlar olarak gruplandırılırken, dolaylı yardımlar Avrupa ülkelerinin birbirleriyle ticaretinin belli bir kısmının Amerika Birleşik Devletlerinin maddi desteği ile sağlanması, başlangıç kredileri, özel kaynaklar ve teknik yardımdan oluşmaktaydı (TMA, 1952: 16-30). Bu plan ile Türkiye'de tarımda mekanizasyon çalışmalarına başlanmış, sulama, ulaşım yolları ile araçlarının yapımı ve altyapının iyileştirilmesi (yeni demiryolu hatlarının yapımı, havaalanlarının yenilenmesi, gemi ve lokomotif alımı vs), madencilik ile ilgili yeni yatırımlar ve iyileştirme çalışmaları (Ereğli Kömür İşletmeleri, Çamaltı ve Yavşan tuzlaları), enerji sektöründe baraj yapımı (Sarıyar Barajı) ve enerji tesisi (Çatalağzı Termik Santrali) ve nakil hatlarından bazılarının yapımı, Karabük Demir Çelik Fabrikasının geliştirilmesi, sıtma ile mücadele, göçmenlerin yerleştirilmesi gibi konularda çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca özel sektörün gerçekleştirdiği bazı yatırımlara da destek olunmuştur. Bu yatırımlar arasında bir otel (İstanbul Hilton Otel),

Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, 1948-1952 yılları arasındaki devreyi kapsamaktadır. Bu planda diğer planların aksine öncelikle ziraat kalkınma düşünülmüştür. Bunda bir etken de, çok partili hayata geçiş sonrasında yeni kurulan partinin, kırsal nüfusa yönelik propaganda çalışmalarıdır. Ziraat kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için her şeyden önce karayolu, demiryolu ve denizyolu ulaşımını kolaylaştıracak altyapının tamamlanması, nakil araçlarının arttırılması, büyük ve küçük su işlerinin bitirilmesi ve enerji kaynaklarının geliştirilmesi şarttır. Ulaştırma, sulama ve enerjiye ait planlar, ziraat kalkınma planının bir bölümü olarak kabul edilmiştir. Planda üretimin tüketimi karşılayacak düzeye çıkarılması, özellikle dokuma sanayiinde kapasite artırımına gidilerek hızlı bir büyümenin yakalanması, şeker sanayiine yapılacak yatırımlarla ise, ziraat açısından bir atılımın gerçekleştirilmesi, gerekli alt yapının oluşturulması hedeflenmişti.

Bu planın amaçlarından biri "yerli özel sermayenin" faaliyette bulunmak istediği sanayii kolunda tam bir güven ve serbestlikle gelişmelerini sağlamak ve teşvik etmektir. Buna uygun olarak büyük yatırım gerektiren belli sanayi ve hizmet sektörüne ait yatırımlar dışında tüm faaliyetlerin özendirileceği, daha önce kurulmuş ve sermayesi devlete ait olanların da özel sektöre devredileceği ifade edilmektedir¹⁵.

Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nda ulaşım sektöründe denizyolu, demiryolu ve karayolu ulaşımına eşit ağırlık verilmiştir. Fakat plana konulan işler, maddi kaynakların yetersizliği, uygulama sürecinde iktidarın ve eğilimlerin değişmesi gibi nedenlerle bazı ulaşım alt sektörlerinin çok, bazılarının ise az gelişmesine neden olmuştur. Buna göre 1948-1952 yılları arasında bitirilmesi düşünülen Elazığ-Tatvan demiryolu, Elazığ'dan Palu'ya 1946'da, Genç'e 1947'de, Muş'a 1955'de ulaşılmıştır. Tatvan'a erişim ise ancak 1964 yılında gerçekleşmiştir. Planda yer alan çalışmalardan Zonguldak'ın Armutçuk'a bağlanması 1955 yılında, Gaziantep'in Karkamış ile bağlanması ise 1960 yılında mümkün olmuştur. Plana uygun olarak sadece Erzurum-Sarıkamış hattı tamamlanırken, yapımı planlanan ve Trabzon'u Erzurum'a bağlayacak olan Trabzon-Erbaş hattı; Sivas'tan demir cevheri naklini kolaylaştıracağı gibi Samsun ve Ereğli limanlarını da birbirine bağlayacak olan Amasya-Somucak hattı; Bozüyük ve Bursa'nın deniz ile bağlantısını sağlayacak Bozüyük-Bursa-Mudanya hattı; Antalya'yı iç kesimlere bağlayacak olan Burdur-Antalya hattı ve hammadde ve mamül sevkiyatında önem taşıyan Gökçeşey (Tefen) ile Ereğli (Karadeniz)'yi birbirine daha kısa mesafeden birleştirecek olan Tefen-Ereğli hattı gerçekleşmemiştir. Demiryollarında olduğu gibi denizyollarında da gerekli ilerlemenin olmamasına karşılık, karayolu şebekesinde büyük bir gelişme sağlanmış, karayollarında nitelik ve nicelik açısından büyük bir atılım meydana gelmiştir.

bir ilaç fabrikası (İbrahim Ethem Ulugay Kimyacı) ve İstanbul Çimento Fabrikalarının modernleştirilmesi sayılabilir (TMA, 1952: 46 vd). Daha sonra bu plana Hazar (Gölcük) Hidroelektrik santralinin yapımı ile Erzurum, Ankara, Konya ve Zeytinburnu'nda et kombinalarının yapımı da eklenmiştir (TMA, 1955: 36, 44).

¹⁵ Bu planda ele alınan ve devletin kurup işletmesinde öncü olması beklenen tesisler hem stratejik açıdan büyük bir önem taşımakta, hem de büyük sermaye gerektirmektedir. Yapılacak işler daha çok maden kömürü ve linyit havzalarının işletilmesi, büyük elektrik santrallerinin ve demir çelik fabrikalarının kurulması ile sınırlı değildir. Aynı zamanda demiryolu ulaşımının tamamen, deniz ulaşımının ise kısmen devlet eliyle kurulup işletilmesi kabul edilmiştir (TEKELİ & İLKİN, 1981: 51).

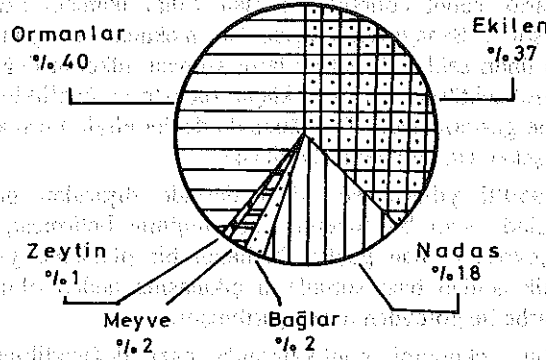
Savaş sonrasında siyasi ilişkileri açısından İngiltere ve Rusya'dan uzaklaşmaya başlayan Türkiye, günün koşullarına göre Amerika Birleşik Devletlerine daha çok yaklaşıyordu. Bu da ekonomi politikaları üzerine yansımıştır. 1947'den itibaren ekonomi politikalarında bazı değişikliklerin olduğu 1946 ve 1947 de hazırlanan planlarda açık olarak görülmektedir. Her ne kadar 1947 yılında hazırlanan plana tam olarak uyulamamışsa da, gerek iktidar, gerekse muhalefetin ekonomi politikaları açısından yeni bir açılım sağladığı da kesindir. Liberal bir ekonomi anlayışına sahip olan Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle yeni ekonomi politikalarını uygulamak daha kolay olmuştur. Bu partinin ekonomi konusundaki görüşleri anlatılırken, özel teşebbüsün geliştirileceği, ekonomik kalkınmanın özel teşebbüsün girişimleri ile sağlanacağı dile getiriliyordu. İktisadî Devlet Teşekkülleri olarak bilinen kamu kuruluşlarının özel sektöre devredilmesi partinin programına da alınmıştı. Bu açıdan ele alındığında 1947 Türkiye İktisadî Kalkınma Planının hedefleri ile bu görüşler örtüşmektedir. Parti iktidarının ilk günlerinden itibaren kırsal nüfusun kalkındırılmasına yönelik, özel girişimin büyük ölçüde desteklendiği çalışmaları başlatırken, sanayi tesislerinin devlet tarafından kurulması yerine, altyapı tesislerinin yapılmasına öncelik vermişti (KEPENEK, 1975: 28). Ancak zaman içinde özel sektörün yeterli sermaye birikimi ve dinamizm içinde olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bir süre sonra yeniden devlet sektörünün ekonomideki payı artmaya başlamıştır¹⁶. Hatta 1950-1960 döneminde İktisadî Devlet Teşekkülleri sayıca arttığı gibi, iş hacmi ve üretim kapasitesi bakımından da büyük artış göstermiştir. Ancak devletin ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisi, özel teşebbüsü sınırlamak ve kontrol etmekten çok, onu özendirme ve teşvik etme yönünde kendini göstermiştir (YASA, 1980: 188-189). Aynı zamanda yabancı sermaye de teşvik edilmeye başlanmıştır.

Ekonomi politikalarında tarımın payının artırılmasına yönelik çalışmalar, mekana da yansımıştır. 1945'de çıkarılan "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" ile ilgili uygulamalar, bu yansımanın ilk göstergelerindedir. Türkiye'de savaş sonrasında toprak mülkiyeti konusu yeniden gündeme gelmiştir. Topraksız veya az topraklı çiftçilerin topraklandırılması için hazırlanan bu kanunda, kamu mülkiyetinde olan fakat kullanılmayan, köy tüzel kişiliğine ait olan fakat hükümete göre gereğinden fazla bulunan topraklar ile, sahibi bilinmeyen topraklar kamulaştırılacak ve topraksız köylülere dağıtılacaktı. Ancak uygulamada bu daha çok kamu topraklarının dağıtılması şeklinde gerçekleştirildi. Bunun sonucunda tarımsal amaçla işlenen toprak miktarında bir artış olurken, çayır ve mera alanlarında ise nisbi bir azalma meydana gelmiştir. Çayır ve mera alanları 1938'de 41068 hektar (% 53.9), 1950'de 37806 hektar (% 48.7), 1955'de ise 31054 hektar (% 40.0) alan kaplıyordu (YASA, 1980: 165). Türkiye'de 1950 yılında tarımsal amaçlı arazi kullanım değerlerine bakıldığında tarlaların 10 bin hektara, nadas alanlarının ise 5 bin hektara yaklaştığı görülmektedir (DİE, 1991: 152).

¹⁵ Hükümetin bu görüşleri doğrultusunda şeker sanayiinde I. Gelişim Planı adını taşıyan bir plan hazırlandı. Şeker pancarı üretiminin yapıldığı yerlerde, üreticilerin meydana getirdiği kooperatifler, şeker şirketi ve bazı bankaların ortaklığı ile şirketler oluşturularak, fabrikaların yapımına başlandı. Ancak yeterli sermayenin temin edilememesi nedeniyle 4 fabrikadan sonra devlet, yatırımları yine şeker şirketi vasıtasıyla kendi yürütmeye devam etmiştir (AVCI, 1993-1996a: 284; AVCI, 1993-1996b: 293).

¹⁶ Hükümetin bu görüşleri doğrultusunda şeker sanayiinde I. Gelişim Planı adını taşıyan bir plan hazırlandı. Şeker pancarı üretiminin yapıldığı yerlerde, üreticilerin meydana getirdiği kooperatifler, şeker şirketi ve bazı bankaların ortaklığı ile şirketler oluşturularak, fabrikaların yapımına başlandı. Ancak yeterli sermayenin temin edilememesi nedeniyle 4 fabrikadan sonra devlet, yatırımları yine şeker şirketi vasıtasıyla kendi yürütmeye devam etmiştir (AVCI, 1993-1996a: 284; AVCI, 1993-1996b: 293).

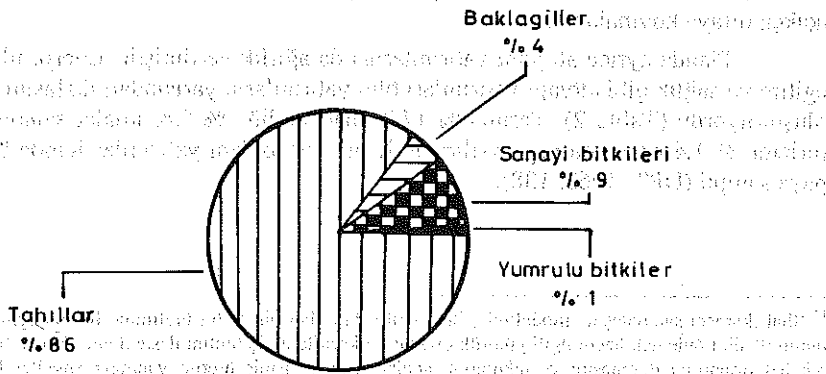
Meyve bahçeleri, bağlar ve zeytinlikler 1400 hektar dolayında alan kaplıyordu. Ormanlar ise 10 bin hektarın üzerinde bir alana sahipti (Şekil 2).

Şekil 2: Türkiye'de arazi kullanım oranları (1950)

Tarım alanları ile nadas alanlarındaki artışı yaratan unsurlardan biri de ziraattaki makineleşmedir. Ancak makineleşme, daha çok traktör kullanımının artması şeklindedir. Diğer ziraat aletlerinin kullanımı yaygın değildir. Kaliteli tohumluk kullanımı, gübreleme ve sulama gibi faktörlerde bir iyileşme sağlanmadığı için verim yeterince artmamıştır. Buna karşılık kısa vadeli tarımsal kredilerin kullanılması ve tarımsal ürün fiyatlarının özellikle dönemin başında yüksek tutulmasıyla kırsal kesim üzerinde, bir ekonomik ferahlık duygusu ortaya çıkmış ve tarımdan elde edilen gelirlerin tarım dışı sektörlere aktarılmasına zemin hazırlamıştır.

1950 yılında tarımsal ürünler içinde tahılların ve baklagillerin payı azalmış, sanayi bitkilerinin ki ise artmıştır. Yumru bitkilerin oranı 1925'teki düzeydedir (Şekil 3). Buğday yine en fazla ekilen tahıl oluşturmaktadır (% 54.3). Arpanın payı artarak % 23.1'e ulaşırken, mısırın payı ise bir miktar azalmış ve % 7.2'ye düşmüştür. Diğer tahıl türlerinin ise bu önemdeki payları artmıştır (DİE, 1991: 154).

Şekil 3: Türkiye'de tarımsal ürünleri ekiliş oranları (1950)

Tarımsal yapıdaki bu değişim, kırsal kesimde ortaya çıkan işgücü fazlalığının şehirlere ve yakın çevrelere akınına yol açmıştır. İç pazardaki genişlemeye bağlı olarak sanayi sektöründe de bir canlanma görülmektedir. Ulaştırma, enerji ve haberleşme gibi çeşitli alt yapı imkanlarının iyileştirilmesi, dışarıdan sanayi ürünü almak yerine bunun bir ileri aşaması olarak kabul edilebilecek olan "ithal ikameci sanayi tesisleri"nin kurulmasını sağlamıştır¹⁷. Sanayileşme açısından mekana yansıyan da sermayesini özellikle kamu sektörünün sağladığı yatırımların artması, ülkenin değişik kesimlerinde tesislerin açılması, özel sektörün çok daha küçük ölçekte ve özellikle büyük şehirlerin çevresinde bir gelişme göstermesidir. Bu dönemde devlet eliyle kurulan sanayi tesisleri daha çok dokuma ve şeker sanayiindedir (Harita 4).

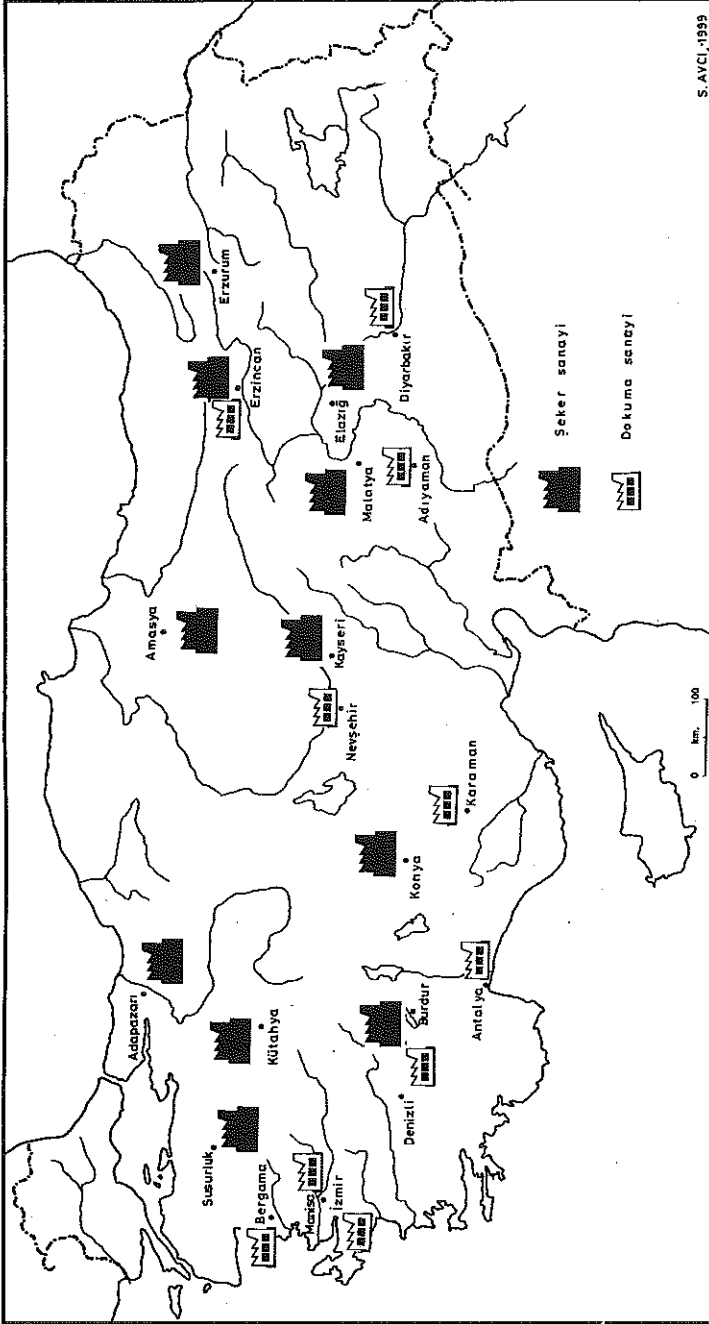
Özellikle 1950'li yılların son dönemlerinde dışarıdan gelen kaynakların azalması, ülke ölçeğinde yeni bir tüketim alışkanlığının belirmesi, kırsal kesimden şehirlere ve yakın çevresine olan göçler, herhangi bir planlama yapılmadan işlerin yürütülmesi ekonomik açıdan bazı sorunların çıkmasına neden olmuş, 1960 yılında hükümet askeri bir darbe ile görevden uzaklaştırılmıştır.

Yeni yönetim, ekonomi politikalarında bazı değişiklikler yapmıştır. Bu değişikliklerin başında, kamu kesimine ağırlık veren bir sanayileşme politikasının izlenmesi ve ekonomik kalkınmanın planlara bağlı olarak sürdürülmesi gelmektedir. Bu amaçla 30 Eylül 1960 tarihinde Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuş ve 1961 Anayasasında bu teşkilatın temel görevi açıkça belirtilmiştir (DPT, 1986:10-13). Buna göre hazırlanan kalkınma planları kamu sektörü için emredici, özel sektör için ise özendirici ve yol gösterici nitelik taşımaktadır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1963-1967 yılları arasında uygulamaya konulmuştur. Planın başlıca hedefleri yıllık yüzde 7 dolayında bir büyüme hızının gerçekleştirilmesi, istihdam sorununun çözülmesi, nitelikli ilim adamı ve uzmanın yetiştirilmesi, dış ödemelerde dengenin sağlanması ve sosyal adalet ilkelerine uyulmasıdır. Kalkınma için sanayi tek alternatif kabul edilmemiş, tarım ile sanayi arasında dengeli bir yaklaşım öngörülmüştür. 1965 yılına kadar da buna uyulmuştur. Ancak bu tarihten sonra uygulamada sanayi sektörü yeniden ağırlık kazanmaya başlamıştır. Sanayi faaliyetlerinin gelişmesini sağlayacak özendirici tedbirlerin alınması, özel teşebbüse fon transferlerinin gerçekleştirilmesi, devletin bu konudaki yaklaşımını açıkça ortaya koymaktadır.

Planda ayrıca alt yapı yatırımlarına da ağırlık verilmiştir. Enerji, ulaşım, konut, eğitim ve sağlık gibi altyapı yatırımları tüm yatırımların yarısından fazlasını (% 52'sini) oluşturuyordu (Tablo 2). Tarıma % 17.7, madencilik % 5.4, imalat sanayiine % 16.9, turizme % 1.4 oranında pay ayrılırken, hizmetler toplam yatırımlar içinde % 6.6'lık bir paya sahipti (DPT, 1963: 138).

¹⁷ İthal ikameci sanayileşme modelinde, ithal edilmekte olan bir malın üretimine başlandığında, söz konusu malın ithalini önlemek üzere ilgili gümrük oranları yükseltilerek iç üretim desteklenir. Ancak bu zaman içinde rekabet ortamının doğmasını ve teknolojik açıdan daha gelişmiş üretim yapmayı engeller bir hal almıştır (DÜLGER, 1991: 17).

Harita 4: 1950'li yıllarda devlet eliyle gerçekleştirilen sanayi tesislerinin dağılımı

Tablo 2: Kalkınma Planlarında Sektörlere Göre Yatırım Oranları

	I	II	III	IV	V	VI	VII	
							Hedef 1	Hedef 2
Tarım	17.7	15.2	11.7	12.2	11.4	5.1	5.9	5.5
Madencilik	5.4	3.7	5.8	6.1	6.1	1.7	1.2	1.1
İmalat Sanayii	16.9	22.4	31.1	27.4	20.8	19.8	22.2	22.1
Enerji	8.6	8.0	8.5	10.6	15.5	5.5	8.5	8.7
Ulaştırma	13.7	16.1	14.5	16.3	18.6	21.6	20.4	20.3
Turizm	1.4	2.3	1.6	1.2	0.9	2.9	3.8	3.6
Konut	20.3	17.9	15.7	14.6	15.2	32.3	23.1	24.0
Eğitim	7.1	6.7	5.0	4.8	2.3	2.6	4.5	4.2
Sağlık	2.3	1.8	1.4	1.4	1.0	1.8	2.5	2.4
Hizmetler	6.6	5.9	4.7	5.5	8.7	6.7	7.9	7.9

Kaynak: Farklı Kalkınma Planlarından derlenmiştir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulanmasında bazı zorluklar ortaya çıkmıştır. Bu planın hazırlanmasından sonra mevcut durum ile plan hedeflerini karşılaştıran Darkot, başarıya ulaşmanın, ancak uygulamadaki bazı aksaklıkların giderilmesiyle mümkün olacağını ifade etmektedir (DARKOT, 1963: 13). Özellikle planın ilk yıllarında hükümetlerin koalisyonlar yoluyla kurulması, bu zorlukları daha da arttırmıştır. 1963-1967 döneminde 68 milyar liralık bir yatırım planlanmasına karşılık, bunun gerçekleşen miktarı 64 milyar liradır. Yatırımların 34 milyar lirası kamuya, 30 milyar lirası ise özel kesime aittir (CİLLOV, 1972: 152). Yatırımların sektörlere dağılımı incelendiğinde; bazı sektörler için hedeflerin aşıldığı, bazılarında ise bu hedeflere erişilemediği görülmektedir. İmalat sanayiinde yapılan yatırımlar toplam yatırımları % 20.4'ünü, madencilikte % 5.6'sını, ulaşımda %15.6'sını, konutta % 22.4'ünü oluşturuyordu. Bu hedeflerin üzerinde idi. Buna karşılık tarım sektöründe yatırımların payı % 13.9, enerjide % 6.5, turizmde % 1.3, eğitimde % 6.6, sağlıkta % 1.8 ve hizmetlerde de % 5.9 olarak gerçekleşmiştir.

Bu plan döneminin başlangıcında Avrupa ülkelerinden bir kısmı ile daha önce Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OECE)¹⁸ vasıtasıyla sürdürülen ekonomik işbirliği, Türkiye'nin yeniden yapılanan batı Avrupa ülkelerinin oluşturduğu Avrupa Ekonomik Topluluğu'na girmek istemesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Bu amaçla 1963 yılında topluluk ile Türkiye arasında Ankara antlaşması imzalanmıştır.

¹⁸ Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü, 1961 yılından sonra Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) olarak faaliyetlerine devam etmiştir. 1999 yılı itibarıyla OECD'ye üye olan ülkeler Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, Fransa, İngiltere, İspanya, İsveç, İsviçre, İzlanda, Macaristan, Norveç, Polonya, Portekiz, Türkiye ve Yunanistan'dır (OECD, 1999: 113).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, birinci planın aksine sanayileşme yönünde açık bir tercih yapılmıştır. 1968-1972 yılları arasında uygulamaya konulan bu planda, temel ilke olarak "çeşitli sektörlerin gelişme gücünü en iyi değerlendirecek hızlı ve dengeli bir gelişmenin sağlanması" hedefini gözetilirken, sanayileşmenin hızlı bir kalkınmayı gerçekleştirebilmek ve bu hızı artırarak devam ettirebilmek için şart olduğu vurgulanmaktadır (DPT, 1967: 631). Sanayiin ekonomiyi sürükleyici bir sektör olarak nitelendirilmesi dışında, özellikle yatırım ve ara malları üreten temel stratejik sanayilerin kurulacağı, lüks tüketim malları üreten sanayilerin ise teşvik edilmeyeceği ifade edilmektedir (DPT, 1967: 637). Plan dönemi içinde alt yapı yatırımlarının toplam yatırımların % 56'sını oluşturması düşünülmüştür. Sanayiinin payı artırılırken, tarımın payında ise bir azalma söz konusudur (DPT, 1967: 297). Bu planın uygulanma dönemi sonunda yapılan yatırımların sektörlere göre dağılımına bakıldığında tarımda gerçekleştirmenin sadece % 11.1, madencilikte % 3.3, ulaşırmada % 16.0, turizmde % 2.1, eğitimde % 4.7, sağlıkta % 1.5, ve diğer hizmetlerde % 5.4 olduğu ortaya çıkmaktadır. Yatırımda planlananın da üzerine pay alan sektörler imalat sanayii (% 26.8), enerji (% 9.0) ve konut (% 20.1)'tur.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulanması siyasal dengelerin yeniden değiştiği bir döneme denk gelmektedir. 1969 yılında yapılan genel seçimlerde, kapatılan Demokrat Parti'nin siyasi mirasçısı konumundaki Adalet Partisi iktidara gelmiştir. Ekonomi politikaları açısından yerli ve yabancı özel sermayenin (özellikle madencilik ve petrol arama konularında) teşvik edilmesi dönemin belirgin bir özelliğidir. Planda tarım konusunda toprak reformu yapılması önemli bir hedef olarak yer alıyordu. Ancak toprak reformu kadastro işlemlerinin tamamlanmaması ve mali kaynakların yetersizliği gibi nedenlerle gerçekleştirilemezken, yapılan uygulamalar daha çok tarım reformuna, tarımsal yatırımlara ve üretimin geliştirilmesine yöneliktir (YASA, 1980: 192-193). Bunun için daha çok, tarımsal ürünlerin fiyatlarının yüksek tutulması, daha fazla ürünün destekleme alımına tabi olması gibi araçlar kullanılarak tarımsal üretim teşvik edilmiştir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanırken, hem beş yıllık orta vadeli hedefler, hem de 15 yıllık uzun vadeli hedefler ortaya konulmuştu. Ancak İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın son yıllarında ulusal ve uluslararası düzeyde ortaya çıkan siyasi ve ekonomik koşullar, yeni strateji ve hedeflerin belirlenmesini zorunlu hale getirmiştir. Buna yaratan faktörler 5 başlık altında toplanmaktadır (DPT, 1973: 123-127):

a-Ekonomik ve sosyal açıdan gelişmiş olan diğer ülkeleri yakalayabilmek için, onlardan daha hızlı bir gelişme sağlanmak zorundadır.

b-1970 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu ile imzalanan katma protokol, zamana ve belli kriterlere bağlanmıştır. Bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için 1995 yılına kadar olan dönemin planlanması gerekmektedir.

c-Yapılması düşünülen işlerden bazılarının plan döneminde tamamlanması mümkün görülmemektedir. Bu işlerin daha geniş bir zaman dilimine ihtiyaçları vardır. Kısa vadede bunları gerçekleştirmeye çalışmak, diğer yatırımların aksamasına neden olacağı gibi, dengeli bir gelişmeyi de imkansız hale getirecektir.

d-Altyapı ve üretime yönelik yatırımlar, birbirleriyle ve kendi içlerinde de uyumlu olmak zorundadırlar. Bunların gerçekleştirilmeleri orta vadeli bir plan süresinde mümkün değildir. Bu nedenle uygun bir planlama dönemine ihtiyaç vardır.

e-Türkiye Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planları dönemlerinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ortalama büyüme hızlarından daha fazla bir büyüme hızına sahip olmuştur. Bu, yeni planlarda daha büyük hedeflerin seçilmesine zemin hazırlamıştır.

Bütün bu nedenlere bağlı olarak 22 yıllık bir dönem için yeni bir strateji belirlenmiştir. Bunun sonucunda Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, ilk iki plandan daha farklı olarak ele alınmıştır. Planda "sadece gelirin ve yaşam düzeyinin yükseltilmesi" için yatırım yapılması düşünülmemiş, bunun yanında "dış kaynaklara bağımlılığın azaltılması, istihdam olanaklarının sürekli ve kararlı olarak artırılması, gelir dağılımının iyileştirilmesi" de amaçlanmıştır. Sanayileşme ise, bu amaçların gerçekleştirilmesinde kullanılabilecek en etkili faktördür (DPT, 1973: 154-155).

Görüldüğü gibi yeni stratejinin temelinde de hızlı bir sanayileşme arzusu yatmaktadır. Ancak bu sanayileşme geçmişteki anlayışlardan daha farklıdır. Bu plan dönemine kadar düşünülen doğrudan tüketim malları üreten sanayi tesisleri yerini, yatırım ve ara malı üretiminin gerçekleştirileceği tesislerin yapımı almıştır. Buna göre ağır sanayiye öncelik veren bir anlayış söz konusu olacaktır (DPT, 1973: 160). Ancak bu sanayileşme tarzının bir çok sorunun ortaya çıkmasına neden olacağı da beklenmektedir¹⁹. Buna karşılık bu sorunların aşılması halinde, Türkiye büyük bir atılım gerçekleştirecektir. Genellikle sanayi ve sanayileşmeyi ekonomide çekici güç olarak kabul eden bu plan, tarımsal üretimde bitkisel üretimin payının azaltılmasını, hayvancılık ve orman ürünlerinin payının artırılmasını hedeflemektedir (DPT, 1973: 160).

1973-1977 yılları arasında uygulamaya konulan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın bir diğer özelliği, ekonomide olduğu gibi sosyal yapıda da bir değişimi hedeflemesidir. Bu amaçla eğitim düzeyinden sağlık hizmetlerine kadar bir çok konuda yapılmak istenenler ve araçlar ortaya konulmuştur. Planda yapılacak yatırımların sektörel dağılımı, planın yapısını da açık olarak göstermektedir. İmalat sanayiine ayrılan % 31.1'lik pay, planlı dönemde bu sektöre ayrılan en yüksek yatırım payını göstermektedir. Konut yapımı ve ulaştırma gibi altyapı yatırımları % 15'erlik paylara sahip iken, tarıma sadece % 11.7'lik bir pay ayrılmıştır (DPT, 1973: 205).

Bu planın daha ilk yılında büyük bir petrol krizinin patlak vermesi, ham petrol fiyatlarının hızla yükselmesine neden olmuş, gelişmekte olan diğer ülkeler gibi Türkiye de bu konudan son derece etkilenmişti. Sanayi tesislerinin kurulması için ayrılan dövizler, hızla petrol alımına ve buna bağlı olarak fiyatları artan diğer tüketim mallarına

¹⁹ Bu sorunların başlıcaları aşağıda sıralanmıştır:

- a-Ara malı veya yatırım malı üreten sanayilerin önemli bir sorunu ürünlerini nereye satacaklarıdır.
- b-Uygun kapasitede, ciddi sanayi tesislerinin kurulması büyük ölçüde iç finansman kaynaklarına bağlıdır. Her ne kadar yeni yeni, güçlü bir sanayici grubu oluşmakta işe de bu yeterli değildir. Halen örgütlenmiş bir finans piyasası da yoktur. Bu nedenle devletin bazı tedbirler ile bu sanayileri desteklemesi gerekecektir.
- c-Mevcut sanayi tesislerinin hedeflere ulaşması, ancak teknoloji üretimi ve transferi ile sağlanabilir. Makine imalatı, madeni eşya ve kimya sektörlerinde bu durum çok açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.
- d-Sanayileşme için belli oranda bir teşvik, bu kalkınma planının araçları arasında yer almaktadır. Teşviklerin seçici olarak yapılması ve sadece geliştirilmek istenilen sektörlerde uygulanması bir anlam taşıyacaktır. Teşviklerin çeşitli nedenlerle yaygınlaştırılması ise etkinliklerini azaltacaktır.
- e-Sanayileşme için başlangıçta büyük çapta döviz ihtiyacı duyulacaktır.

gitmeye başladı. Türkiye'nin ekonomik ilişkilerde bulunduğu ülkelerde de işsizlik ve enflasyonun eş zamanlı olarak görülmesi, dış ödemeler durumunun sarsılmasına yol açmıştır. İthalat tüm hızıyla sürerken, ihracatta bir gerileme yaşanmaya başlamıştır. Yurtdışına gönderilen işçi miktarının hızla düşmesi hem işsizliği arttırmış, hem de gidenlerin gönderdikleri tasarruflarının nispi olarak azalmasına yol açmıştır. Ancak Türk ekonomisinin krizden bu denli etkilenmesinde, uygulanan sanayileşme politikalarının yarattığı dışa bağımlılık ve 1974 Kıbrıs Barış Harekatından sonra dış kaynaklı yardımlar ile kredilerin azalması veya kesilmesi de rol oynamıştır. Sonuçta ülkedeki mevcut sanayi tesislerinin üretim hedefleri, iç pazarlara göre yeniden belirlenmiş, dışarıdan gelen malların yaratacağı rekabet ise gümrük duvarlarının yükseltilmesi ile engellenmiştir. Fakat bu dönemde üretilen malların dünya pazarlarına ulaştırılması, kalite ve maliyet problemleri nedeniyle sınırlı, hatta imkansızdı.

Dönem sonunda planın gerçekleşmelerine bakıldığında, imalat sanayiinde istenilen hedefe ulaşamadığı (gerçekleşen yatırımların toplam içindeki payı % 28.2), ulaşım ve konutta ise bu oranların aşıldığı görülmektedir (toplam yatırımların % 20.6'sı ulaşım sektörüne, % 16.9'u ise konut yapımına harcanmıştır). Tarım sektöründe hedefler yakalanırken (% 11.8), diğer sektörlerde hedeflerin gerisinde kalmıştır.

Bu yıllarda Türk ekonomisinde hızlı sanayileşmeye karşılık yine de tarımsal ekonominin hakim olduğunu belirten Doğanay, aktif nüfusun % 60'ından fazlasının tarım kesiminde çalıştığına ve dış ticaret gelirlerinin % 64'ünün tarımsal ürünlerden sağlandığına işaret etmektedir (DOĞANAY, 1978: 236). Tarımsal özellikler incelendiğinde alt sektörler açısından bazılarının daha hızlı geliştiği açık olarak gözlenmektedir. Tahıllar içinde buğday ekimine ayrılan sahanın payındaki artışın yanında, çayır ve mera alanlarının azalması, ormanlarının payının yükselmesi Türkiye'nin arazi kullanım değerlerindeki değişimi de göstermektedir (Tablo 3). Bütün bölgelerde tahıl ekimi başta gelmektedir. Karadeniz bölgesinde mısır, diğer bölgelerde buğday en önemli tahıl ürünüdür. Kıyı şeridi ve bu kesimdeki ovalarla sınırlı olan Ekim alanlarında sebze, meyve ve sanayi ürünlerinin üretimi artmaktadır (DARKOT, 1972: 133).

Tablo 3: Türkiye'de Arazi Kullanım Değerlerinin Değişimi (%)

Yıllar	Ekilen	Nadas	Meyve ve Sebze	Ormanlar	Diğerleri
1938	11,10	6,16	1,72	13,62	67,40
1950	12,70	6,02	1,89	13,41	65,99
1955	18,28	8,74	2,33	13,41	57,24
1960	19,69	10,24	2,65	13,62	53,79
1965	19,59	10,58	2,95	13,56	53,31
1970	19,97	11,15	3,90	23,41	41,57
1975	20,81	10,48	4,16	25,84	38,72
1980	20,97	10,49	4,63	25,88	38,03
1985	22,94	7,72	4,61	25,88	38,85
1990	24,17	6,82	4,69	25,88	38,44
1995	23,65	6,56	4,16	25,88	39,75
1997	23,83	6,30	4,28	25,88	39,71

Kaynak: Yasa, 1980: 165; DİE, 1999: 296.

1970'li yılların ortalarına doğru Türkiye'de sanayi daha çok batıda yoğunlaşmakla beraber, doğuda da bir çok yeni tesis faaliyete geçmişti (Harita 5). Bu tesislerin en büyük sorunu ise hammadde ve enerji kaynaklarının kısıtlı olmasıdır. Karadeniz Bölgesi'nde daha çok orman ve orman ürünlerine dayalı sanayi tesisleri yoğunluktadır. Gıda sanayiine ait yüksek kapasiteli tesisler, tüketimin fazla olduğu Anadolu'nun batı yarısında, özellikle büyük şehirlerin çevresinde toplanmışlardır. Marmara Bölgesi'nin ülkenin sanayisi bakımından taşıdığı büyük önem belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Anadolu'ya dağılmış olarak hammaddeye dayanan bazı sanayi kollarında faaliyetler gelişmeye başlamıştır. Doğu Anadolu Bölgesi'nde sanayi faaliyetlerinin ele alındığı bir çalışma da ise bu yıllarda Malatya, Elazığ ve Erzurum'da belirgin bir sanayi yoğunlaşmasının olduğu, Erzincan, Muş, Bitlis, Van ve Ağrı'da ise bir veya birkaç sanayi tesisi yer aldığı vurgulanmaktadır (İSHAKOĞLU, 1976: 55-59).

Maden ve diğer hammadde ihtiyacının büyümesi, enerji darboğazının bir türlü aşılmasını gibi faktörler, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlık çalışmalarında yönlendirici olmuştur. Bu nedenle 1979-1983 yılları arasında uygulanmak üzere hazırlanan söz konusu planda, madencilik ve enerji sektörlerine geçişe nazaran daha çok pay ayrılmıştır. Önceki planlarda payı % 8-8.5 arasında değişen enerji sektörünün payı % 10'u aşmış, madencilikte ise % 10 dolayında bir hedef belirlenmiştir. Bir önceki döneme nazaran payı azalmış olsa da imalat sanayiinin payı % 27.4 ile en fazla oranı oluşturmaktadır. Tarım kesiminin payı bu plan döneminde öncekinden daha yüksek belirlenerek % 12.2'ye çıkarılmıştır (DPT, 1979: 215).

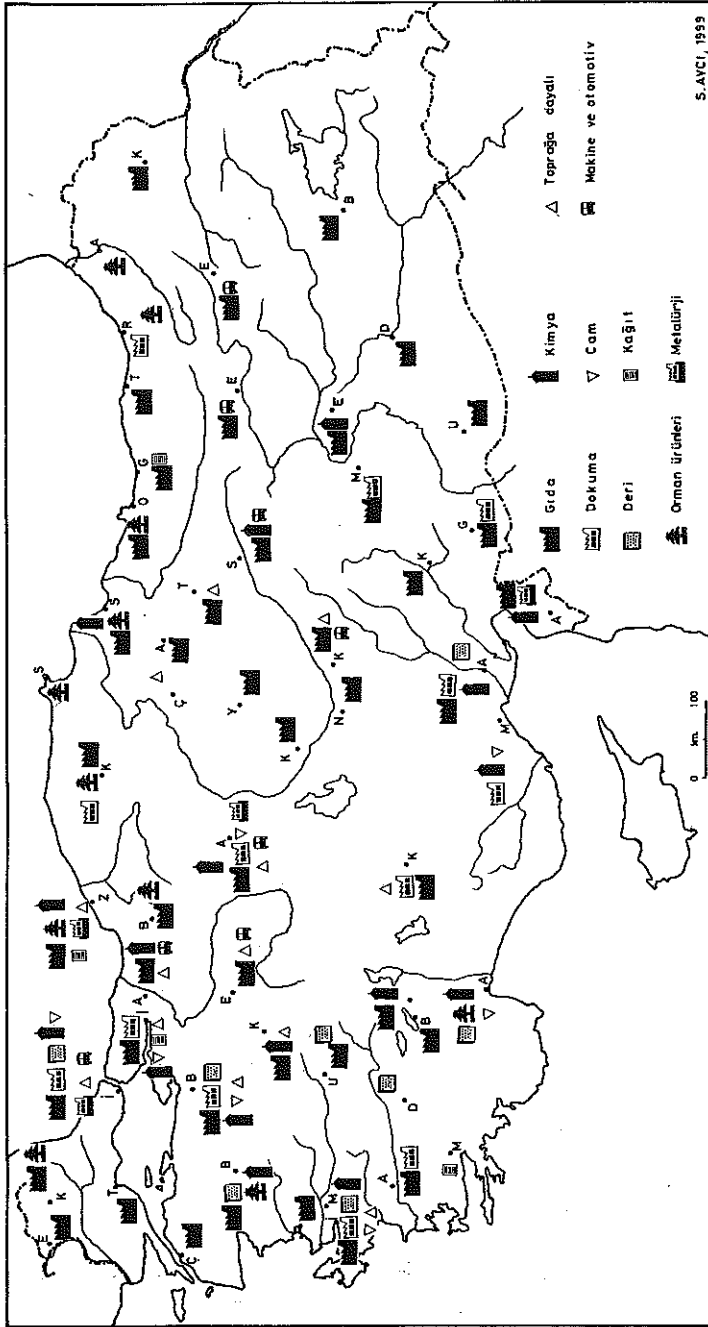
Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ekonomik büyümenin yanında daha eşit bir gelir dağılımının da sağlanması amaçlanmıştır. Bunun sonucunda köylüye yönelik politikalar geliştirilmeye çalışılmış, kooperatifleşme ve yaygın halk girişimciliği önerilmiştir. Böylece kırsal kesimin ekonomik etkinliğe kavuşturularak pazara açılması, diğer yandan sanayi mülkiyetinin yaygınlaştırılması ve gelir dağılımının uzun vadede daha dengeli ve eşit olmasının sağlanmasına çalışılacaktır. Ayrıca dış ticaret ve bankacılık alanında ortaya çıkan birikimin sanayi kesimine aktarılması için para ve kredi politikalarının yeniden düzenlenmesinin gereğine işaret edilmektedir. Ancak planda bu düzenleme için köklü tedbirler değil, klasik para politikası araçlarının kullanılması yeterli görülmüştür. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı; uygulama açısından hedeflerin tam olarak gerçekleştirilemediği, buna karşılık dönem içinde yeni hedeflerin belirlenerek bu yönde gelişmelerin sağlandığı bir plan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Genel olarak ekonomik kalkınma için sanayileşmenin bir motor olarak kabul edildiği Türkiye ekonomisinde 1980'li yıllara gelirken bir çok sorunları olduğu, bunların çözümlenmesinin gerekliliği de açık olarak ortaya çıkmıştır. Bu sorunlardan en önemlileri;

a-Ekonomideki tüm unsurlara ait politikalar açık olarak belirlenmemiştir. Bu, sanayi ve sanayileşme politikalarında da hedeflerde bazı sapmalara yol açmaktadır.

b-Sanayileşme politikalarında sadece makro dengeler gözönüne alınmış, sektörler ve alt sektörler arasındaki bağlantılara yer verilmemiştir.

c-Kurulan işletmelerin büyüklüğü, verimli çalışma ve üretim için genellikle yeterli olmaktan uzaktır. Bu öncelikle kaynak israfına yol açmıştır. Az miktarda üretim yapan çok sayıda işletmenin kurulması atıl bir kapasitenin doğmasına neden olurken, ithal edilen ara malların üretimi ve maliyetlerin düşürülmesi imkansız hale gelmiştir.

Harita 5: 1970'li yılların ortalarında Türkiye'de sanayinin dağılışı

d-Maliyetlerin artmasının ve verimliliğin yükselmemesinin bir nedeni de bu sanayileşme çabalarının büyük oranda kamu sektöründe gerçekleştirilmeye çalışılmasıdır.

e-Siyasi iktidarların kısa sürelerle değişmesine bağlı olarak uzun vadeli uygulanabilir politikaların oluşturulmaması, kısa aralıklarla bir birinin zıddı kararların alınması gibi faktörler yerli ve yabancı özel sermayede bir güvensizlik doğmasına neden olmuştur. Sonuçta uzun vadeli yatırımlar yerine, kısa sürede kendini amorti eden yüksek gelirli işler özel sektör tarafından tercih edilmiştir.

f-Sermaye piyasası oluşmamıştır. Özel sektörü oluşturan kişi ve topluluklar uzun vadeli projelerde birlikte çalışma ve ortak iş yapma alışkanlığına sahip değildir. Sermaye bölünmekte ve çoğunlukla yetersiz kalmaktadır. Yatırımların yönlendirilmesinde yapılan yanlışlıklar sonucunda, nisbeten daha geniş pazara sahip olan sektörlerde atıl kapasite oluşmaktadır.

g-Bütün bunlara ek olarak, gelişen ekonomi ve değişen şartlara karşılık bürokrasi, bu değişimi çok geriden takip eder haldedir. Gerekli yasalar zamanında çıkarılmamakta, buna bağlı olarak hazırlanması gereken kararlar ve yönetmelikler yeterince hızlı oluşturulamamaktadır. Yapılanlar da hukuki hataları bünyesinde barındırdığından bunların yeniden düzenlenmesi gerekmektedir (ILKİN, 1983: 304-307).

Bu çalışmalar ekonominin daha çok klasik metodlarla kalkındırılmasına yöneliktir. Ancak bu şekilde başarılı olunamayacağını açık bir şekilde ortaya çıkması ile 24 Ocak 1980'de "Ekonomik İstikrar Tedbirleri" olarak nitelenen bir dizi karar alınarak uygulamaya konulmuştur. İlk başlarda geçici bir önlem paketi olarak algılanan bu kararlar, 12 Eylül 1980'de ordunun yönetime el koyması sonucunda siyasi olarak da desteklenmiş ve kalıcılık kazanmıştır. Buna göre halen Türkiye'de uygulanmakta olan ekonomi politikaları yürürlüğe girmiştir.

1980 Sonrasında Türkiye'nin Ekonomi Politikaları ve Coğrafi Sonuçları:

Türk Ekonomisi "planlı karma ekonomi" adı verilen bir modele sahiptir. Bu modelin devletin veya özel sektörün ön plana çıktığı değişik versiyonları çeşitli dönemlerde denenmiştir. Bunlardan biri tam, yaygın ve güçlü bir planlama ile "ekonominin bütün faaliyetlerinin, kamu ekonomisinin, KİT'ler ve özel sektörün geniş ve kapsamlı bir planda" yer almasıdır. Planlar kamu kesimi için zorlayıcı, özel sektör için ise özendirici ve yol gösterici olacaktır. 1960 sonrasında hazırlanan kalkınma planları genel stratejileri açısından yaygın ve güçlü bir planlama modeline örnek oluştururlar.

İkincisi, 1980 sonrasında oluşturulmak istenilen "mükemmel ve tam işleyen piyasa ekonomisi, iyi dönen rekabet çarkı, piyasa kuralları içinde çalışan KİT'ler ve sınırlı bir planlama"dır. Bir dizi tedbirler ile bu politika uygulanmaya çalışılmışsa da başarılı olunamamıştır. 24 Ocak 1980'de açıklanan ekonomik tedbirler, Aralık 1983 ve Ocak 1984'de ki kararlarla pekiştirilmesine rağmen istenilen düzeyde bir iyileşme sağlanamamıştır²⁰.

²⁰ Bunun gerçekleşmemesinin nedenleri arasında,

a-Ekonomide piyasa mekanizması ve rekabetin mükemmellikten uzak olması,

Bu nedenle, her iki sisteminde iyi yönlerini alan, tam ve mükemmel olmayan piyasa ekonomisi ile planı bağdaştırmayı amaçlayan bir model uygulanmak zorunda kalmıştır (KILIÇBAY, 1984: 299-300). Aslında 1980-1984 döneminde alınan bu kararlar, bir "ekonomik gelişme ve dönüşüm programı" olarak düşünülebilir. Coğrafi açıdan bir çok sonuçları olan bu kararlar kamu kesiminin daraltılması, sermaye ile emek piyasasının arz ve talep koşullarına bırakılması, iç ve dış piyasada serbest ekonomi koşullarına daha çok yer verilmesi gibi üç yapısal amaca hizmet etmektedir. (KEPENEK & YENTÜRK, 1997: 195). Ekonomi politikalarındaki bu değişim ekonomik olduğu kadar sosyal sonuçlara da yol açarken, değişen dünya koşulları karşısında Türkiye'nin kendine yeni hedefler belirlemesini de zorunlu hale getirmiştir.

Bütün bu değişimler Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın zamanında hazırlanmasını geciktirmiştir. Bu nedenle söz konusu plan 1984-1989 yılları arasında uygulanmıştır. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın temel amaçları "hür, medeni ve güvenli bir ortamda Türk milletinin refahının artırılması, verimlilik ve ihracat artışı teşvik eden, mevcut birikimi değerlendiren ve geliştiren, tarımsal gelişme potansiyelini ve milli savunma gereklilerini gözeten bir yapı içinde sanayinin payının yükseltilmesi, istihdamın artırılması, genç işsizliğin azaltılması, gelir dağılımının düşük gelirli gruplar lehine değiştirilmesi, kalkınmada öncelikli yörelerde gelişmenin hızlandırılması, ekonomik ve sosyal yapının geliştirilmesi"dir (DPT, 1985: 1). Öngörülen üretim yapısının gerçekleştirilmesini sağlayacak ve ihracatı arttıracak projelerle, ekonomik ve sosyal gelişmeyi destekleyici alt yapı tesislerinin yapımı, yatırım politikasının özellikleri arasında yer almaktadır. Bu yatırımlarda özel sektörün payının daha da artırılmasına çalışılacaktır. İmalat sanayiindeki yatırımların Türkiye'nin ekonomik ve coğrafi avantajlarını kullanmasına ve ihracat hedeflerinin gerçekleşmesine imkân verecek şekilde yönlendirilmesi hedeflenmiştir (DPT, 1985: 195). Bir diğer yaklaşım farklılığı ise ulaşım ile ilgilidir. 1950'li yılların başından beri karayolu taşımacılığına önem verilmesine, denizyolu ve demiryolu ulaşımının ihmal edilmesine karşılık, bu planda "özellikle yük taşımalarında denizyolu, demiryolu ve boru hattı sistemlerinden en üst düzeyde yararlanılması" esası kabul edilmiştir (DPT, 1985: 197).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yatırımların sektörel dağılımına bakıldığında, imalat sanayiinin % 20.8 dolayında bir paya sahip olduğu görülür. Bunu % 18.6 ile ulaştırma, % 15.5 ile enerji ve % 15.2 ile konut sektörü izlemektedir. Tarım % 11.4, madencilik % 6.1, hizmetler % 8.7, eğitim % 2.3, sağlık % 1 ve turizm % 0.9 paya sahiptir. İmalat sanayiine yatırımların yaklaşık 1/5'inin ayrılması, gerçekleştirilmesi düşünülen dönüşüme verilen önemi göstermektedir. Ulaştırmanın payı ise büyük oranda iletişim sistemlerinin iyileştirilmesine ve otobanların yapımına aittir²¹. Ulaştırma

b-İktisat politikaları ve planların, piyasa ekonomisi ile planı bağdaştıran bütünlüğe, tutarlılığa ve bilimselliğe sahip olamamaları,

c-Ekonomik altyapıda olması gerekenlerin gerçekleşmemesi,

d-Sermayenin kısıtlı, güçlü girişimci sayısının ise az olması,

e-Dış ticarete, özellikle ithalata aşırı bağımlılık ekonomisinin işleyişini olumsuz yönde etkilemesi olarak sayılabilir (KILIÇBAY, 1984: 303).

²¹ Türkiye'de 1970'lerde devlet ve il yolları toplamı 60 bin km, köy yollarının uzunluğu ise 162 bin km dolayındaydı. 1980 öncesinde de hiç otobanı yoktu. 1980 yılında açılan ilk otobanın uzunluğu ise 24km dir.

sektöründe ilk başlarda demiryollarına ve denizyollarına bazı yatırımlar yapılmışsa da daha sonra yeniden karayollarına ağırlık verildiği ve planın hedeflerinden uzaklaşıldığı görülmektedir.

1980'li yıllar, ithal ikameci sanayileşme politikasının yerine ihracata yönelik sanayileşmenin teşvik edildiği bir devredir. Türk sanayii açısından bu, büyük bir dönüşüme de işaret eder. Aslında uygulama, her türlü üretim ve hizmeti, dünya piyasalarından en uygun maliyetle temin edilebileceği yerden almayı hedeflemektedir. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren sanayileşmeye çalışan bu ulus, sonuçta gerçekten gelir getirecek sanayi tesislerine sahip olacaktır. Yukarıda da belirtildiği gibi önceki dönemlerde kurulan sanayi tesislerinde yurtdışından temin edilen sanayi ürünlerinin yerine, yerli üretimin yapılmasını sağlamıştı. Oysa sanayileşmenin bu aşamasında ürünün dış pazarların ihtiyaç ve isteklerine göre üretimi öngörülmektedir.

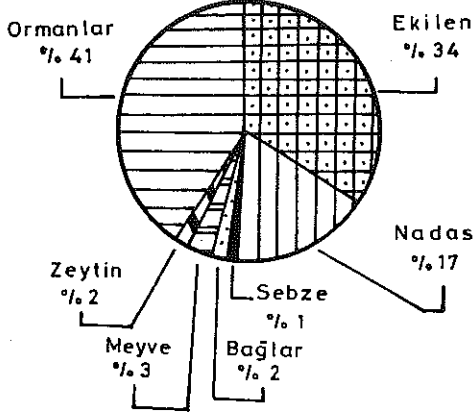
İlk yıllarda bu dönüşüm, istenilen düzeyde gerçekleşmemiştir. Dünya pazarlarına girebilmek ve tutunabilmek için, maliyetlerin düşürülmesi ve kalitenin artırılması gerekirken, daha çok vergi iadesi gibi çeşitli teşviklerle ihraç ürünlerinin fiyatları düşük tutulabilmiştir. Ancak 1987'den itibaren imzalanan çeşitli uluslararası antlaşmalara bağlı olarak bu teşvikler giderek azalmışlardır. Sonuçta 1980'li yılların başında gerçekleştirilmek istenilen dönüşüm, 1990'lara doğru sağlanmıştır. Yıllarca ithal mallardan yüksek gümrük oranları ile korunan ve geliştirilmeye çalışılan sanayiler, dış pazarlarda rekabet etmek zorunda kalmışlardır. Verimlilik ve kalite anlayışı değişirken, ürünlerin uluslararası düzeyde pazarlanması da yaygınlaşmıştır. Bugün bir çok Türk sanayi kuruluşunun uluslararası yarışmalarda kalite konusunda kazanılmış birinciliklerinin olması, toplam kalite anlayışı ve sıfır hata teknolojilerinin geliştirilmesi, sanayiinin dışa açılmasındaki en büyük gücü oluşturmaktadır.

Sanayi alanındaki bu gelişmeler, tarım sektörüne her zaman olumlu etki yapmamıştır. Dünya piyasalarında tarımsal ürün fiyatları yıldan yıla büyük değişim gösterebilmektedir. Türkiye'nin ürettiği tarımsal ürünler dünya piyasalarında bol olarak bulunabilen ve fiyatları da göreceli olarak daha ucuz olan ürünlerdir. Bu ekonomi politikasının bir gereği olarak destekleme alımı yapılan ürün sayısının ve gübre, ilaç gibi tarımsal girdilere uygulanan subvansiyonların azaltılması veya kaldırılması, üretimin de azalmasına neden olmaktadır. Türkiye'de 1980 yılındaki tarımsal arazilerin kullanım durumuna bakıldığında tarla bitkileri 16 bin hektarda ekilirken, nadas alanları 8 bin hektarı aşmış, meyve ve sebze üretiminin gerçekleştirildiği alanlar ile bağlar ve zeytinlikler 3600 hektara ulaşmışlardır (DİE, 1998: 298). Ormanlar da 20 bin hektar kadardır (Şekil 4).

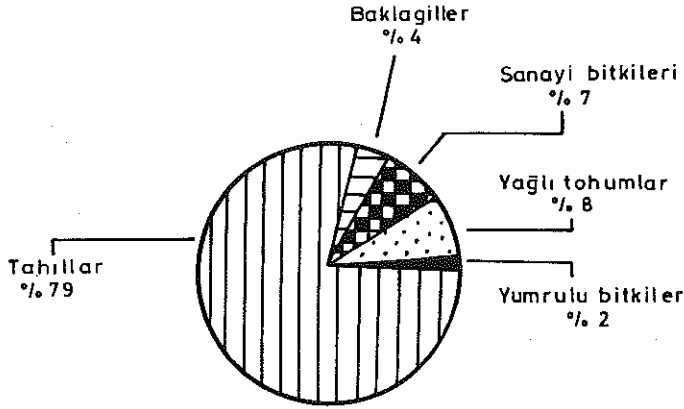
Ekim alanlarında payı azalmakla birlikte tahıllar yine de toplam üretimin $\frac{1}{4}$ ünü oluşturmaktadır (DİE, 1998: 123 vd). Baklagiller 1950'de ki gibi % 4 oranında ekiliş alanına sahipken, sanayi bitkilerinin payı % 7'ye inmiş, yumru bitkilerin payı ise % 2'ye

1984 yılında otoyol uzunluğu 76 km ye erişmişti. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminin sonunda ise açılan otoyolların uzunluğu 163 km ye erişmiştir. Yine 1989'da köy yolları dahil tüm köy yolları 350 bin km den fazlaydı. 1950'de 68 bin kapasiteye sahip olan telefon santrallerine 58 bin abone kayıtlı iken, 1980 yılında santral kapasitesi 1298 bin hatta, abone sayısı da 1148'e çıkmıştır. Plan döneminin sonunda ise kapasite 6554 bin hatta erişmiş, 5877 bin telefon aboneli oluşmuştur.

çıkıştır. Bu yıllarda yağlı tohumlar olarak adlandırılan bitkilerin ekimi ise % 8 dir (Şekil 5). Tahıllar içinde buğdayın payı yine artarak % 67.9'a kadar çıkmış, arpanın payı % 21.1'e, mısırın payı ise % 4.4'e kadar düşmüştür²² (DİE, 1991: 154).

Şekil 4: Türkiye'de arazi kullanım oranları (1980)

Şekil 5: Türkiye'de tarımsal ürünleri ekiliş oranları (1980)

Türkiye nüfusunun 1980'lere kadar büyük bir kısmı (% 40.89), nüfusu 10.000'in altında olan yerleşmelerde yaşıyordu. 1985 Genel Nüfus Sayımı'nda şehirlerde yaşayan nüfusun toplamdaki payı % 51.1 olmuştur (AVCI, 1993: 251). Bu

²² Özellikle mısır üretimindeki bu düşüşün iki nedeni vardır. Bunlardan biri mısırın yoğun olarak ekiminin yapıldığı Karadeniz Bölgesinde dahi buğday ununun eskisine nazaran daha çok kullanılmasına bağlı olarak mısır tüketiminin azalması, diğeri ise yem fabrikalarının önemli bir hammaddesini oluşturan mısırın fabrikasyon yem kullanımının yaygınlaşmamasına bağlı olarak gerekli pazara sahip olmamasıdır (DOĞANAY, 1997: 108-109).

tarımsal üretimi yönlendirme çalışmalarının ekonomik açıdan önemini de vurgulamaktadır. Özellikle ekonomilerinde tarımın büyük yer tuttuğu bölgelerde, ekonomik hayatta gerilemeler meydana gelmektedir. Bu iç göçlere neden olmakta, göç veren yerlerde ekonomik dengelerin bozulmasının yanında göç alan kesimlerde de çarpık kentleşmeden işsizliğe ve altyapı eksikliklerine kadar bir dizi soruna yol açmaktadır. Bir diğer sorun da sanayi tesislerinin dengeli dağılmasıdır. 1980'li yıllarda büyük sanayi tesislerinin % 47.4'ü, çalışanların ise % 32.5'i İstanbul'da yer almaktadır. Bu Marmara Bölgesi olarak düşünülürse çalışanların oranı % 50'ye yaklaşmaktadır (ÖZGÜÇ, 1986-1987: 57).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda sektörler göre yatırımların gerçekleşmelerine bakıldığında ekonominin lokomotifi durumundaki bir çok sektörde hedeflerin gerisinde kaldığı görülmektedir. Gerek devlet, gerekse özel sektörün katkılarıyla tarıma yapılan yatırımlar, planda % 11.4 lük bir paya sahip olmasına karşılık, toplam yatırımların sadece % 7.2'sini oluşturmuştur. Madencilik % 3.9 dolayında bir yatırım payı ayrılabilmiştir. İmalat sanayiinde de hedeflere ulaşamamıştır (% 17.5). Buna karşılık ulaştırma ve konut sektörlerindeki yatırımlar, plandaki hedefleri aşmıştır (ulaştırmada % 22.0, konutta % 20.8). Turizm sektöründe planlananın çok üzerinde bir yatırım gerçekleştirilirken (planda % 0.9, gerçekleşen % 2.8), diğer sektörlerdeki hedeflere hemen hemen ulaşılmıştır (DPT, 1989: 12).

Bu şartlar altında Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994 yılları arasında uygulanmak üzere hazırlanmıştır. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın temel amacı, "Türk milletinin refah seviyesini açık toplum ve rekabete açık ekonomi ilke ve esasları doğrultusunda, hür ve güvenli bir ortamda yükseltmek" olarak belirlenmiştir. Hızlı, dengeli ve istikrarlı bir kalkınma süreci içinde gelir dağılımını iyileştirmek, işsizliği, bölgesel ve yöresel gelişmişlik farklarını azaltmak, planın diğer amaçlarını oluşturmaktadır. Uygulanacak yatırım politikasında bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını azaltmak ve ortadan kaldırmak amacıyla kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacakların dışındaki tüm kamu kesimi yatırımlarının "ekonomik ve sosyal altyapıya dönük olması" kararlaştırılmıştır. Eğitim ve sağlık yatırımlarının kamu tarafından gerçekleştirilmesi, özel sektörün ise imalat sanayiinde, özellikle ihraç ürünleri üretimine yönelmesi teşvik edilecektir (DPT, 1989: 1). Planda Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın gerçekleşmelerine uygun olarak hedefler belirlenmiştir. En fazla yatırım payı yine konuta ayrılmıştır (% 21.5). İmalat sanayiinin % 20.0, ulaştırma % 19.2 ve enerji % 10.9 paya sahip olacaktır. Tarım % 7.9, madencilik % 3.4, sağlık % 1.6, hizmetler % 7.5 oranlarına sahiptir. Az da olsa fazla yatırım yapılması planlanan iki sektör, turizm ve eğitimidir (DPT, 1989: 12).

1990'lı yıllar gerek Türkiye gerekse tüm dünya için yeni bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye, ekonomik ve siyasi açıdan değişen dünyada kendine yeni bir konum bulmak zorunluluğunda kalmıştır. Soğuk savaş yılları ardından Sovyetler Birliğinin dağılması, yakın çevremizdeki siyasi haritanın yeniden şekillenmesi, Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri ile ekonomik işbirliği imkanlarının doğması bu dönemin önemli olaylarını oluşturmaktadır. Ayrıca Körfez savaşı ve bunun ekonomi üzerinde yarattığı olumsuz fatura, Avrupa ile zaman zaman gelişen, bazen çıkmaza giren inişli çıkışlı ilişkiler bu döneme damgasını vurmuştur. Bunun sonucunda sadece OECD ülkeleri ve Avrupa Birliği ile değil, başka ülke ve topluluklarla da ticari ilişkilerin

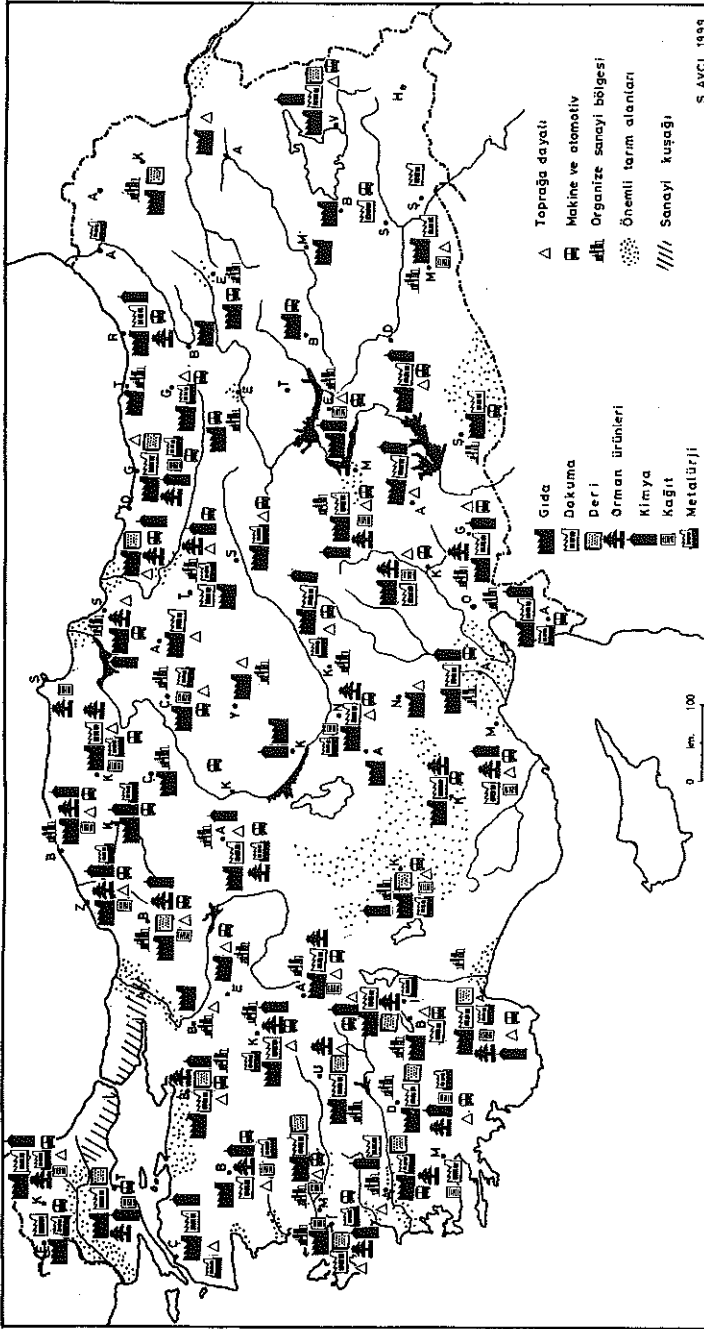
geliştirilmesi gerekmiştir. Bunun sonucunda Avrupa Serbest Mübadele Birliği (EFTA) ile görüşmelere başlanmış ve 1992'de Cenevre'de bir antlaşma imzalanmıştır. Sanayi ürünleri alanında Avrupa Birliği ülkelerine tanınan tüm haklar karşılıklı olarak EFTA ülkeleriyle de geçerli olurken, bu topluluk ülkeleriyle ayrı ayrı imzalanan tarım antlaşmalarıyla, Avrupa Birliği dışında avantajlar verilmiştir (SEZER, 1992: 7 vd).

Sürdürülen ekonomik faaliyetlerde sadece iç pazarlar hedeflenmemiş, üretim uluslararası pazarlara yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. 1990'lı yıllara kadar uluslararası pazarlara Türkiye'nin batısında kurulmuş tesisler hizmet ederken, doğudakiler daha çok yerel pazarlara yönelik üretim yapıyordu. Ancak yukarıda sözü edilen koşulların ortaya çıkardığı yeni imkânlar, doğuda faaliyet gösteren sanayi tesislerinin de uluslararası ticarete girmelerini sağlamıştır. Devlet eliyle kurulanların dışında özel sektörün gerçekleştirdiği yatırımlar, Türkiye'de sanayiın daha dengeli bir görünüm kazanmasını sağlamıştır (Harita 6). Ancak bu dağılımın günümüzde ve yakın gelecekte tam olarak bir dengeye kavuşması beklenmemektedir. Bazı sanayi kollarına ait tesisler artık doğuda da kurulmakla beraber, gerek kapasite gerekse sayı bakımından bu tesisler batıdakiler ile kıyaslanamayacak kadar yetersizdirler. Bununla birlikte tesis bazında ekonomik başarılar son yıllarda oldukça artmış görünmektedir. Sanayi tesislerinin Anadolu'ya yayılmasında etkili olan faktörlerden biri de organize sanayi bölgeleridir. İlk başlarda ülkenin nisbeten gelişmiş kesimlerinde kurulmalarına karşılık, günümüzde daha çok az gelişmiş yörelerde tesis edilmeleridir. Böylece bu bölgelerin kalkınması için organize sanayi bölgeleri büyük önem kazanmıştır. Günümüzde faaliyete geçmiş 43 organize sanayi bölgesi bulunmaktadır (Tablo 4)²³.

Tablo 4: Türkiye'de faaliyette olan organize sanayi bölgeleri (1999'a kadar)

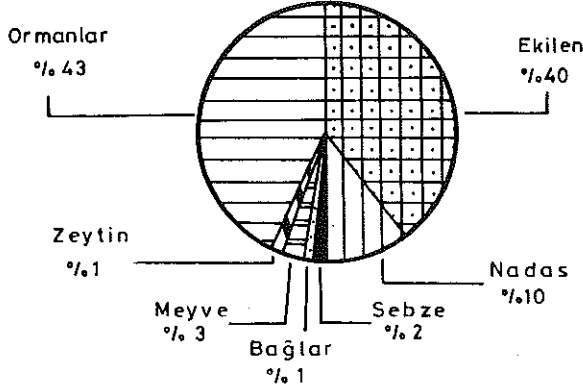
Bursa	Kayseri I	Mardin	Samsun
Erzurum	Tekirdağ-Çerkezköy	Tokat I	Trabzon
Eskişehir I	Ankara	Afyon	Aydın
Konya I	Malatya	Burdur	Denizli-Çardak
Manisa I	Denizli	Konya II	Gaziantep II
Gaziantep I	Bolu	Manisa II	Mersin-Tarsus I
Bilecik	Hatay-İskenderun	Uşak	Yozgat
Bursa-İnegöl	Adana I	Antalya	Bartın I
Eskişehir II	Elazığ I	Çankırı	Kütahya I
Çorum	İstanbul Deri	İzmir-Menemen Deri	Şanlıurfa I
İzmir-Atatürk	Kocaeli-Gebze I	Niğde	

²³ Organize sanayi bölgelerinin ülke ekonomisindeki bir diğer önemli faydası da daha az çevre sorunlarına yol açması, ekonomiye bu konuda yeni yükler getirmemesidir. Bir yere yeni bir sanayi tesisi kurulurken bu tesisin yaratacağı çevre sorunlarını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Tek sanayi tesisinin ekolojik açıdan çevreye vereceği zararları önlemek için alınacak tedbirler, masrafların aşırı artmasına neden olduğu gibi denetleme aşamasında da bir çok sorunların doğmasına yol açmaktadır. Kaynakların israf edilmeden kullanılması ve yatırımların aksamaması için Türkiye'de Organize Sanayi Bölgelerinin kurulması ve işletilmesi teşvik edilmektedir. Organize sanayi bölgeleri alt yapı tesisleri tamamlandıktan sonra kullanıma açıldığı için çevre üzerinde yaratacağı baskı da daha sınırlı, denetleme ise daha kolay olmaktadır.

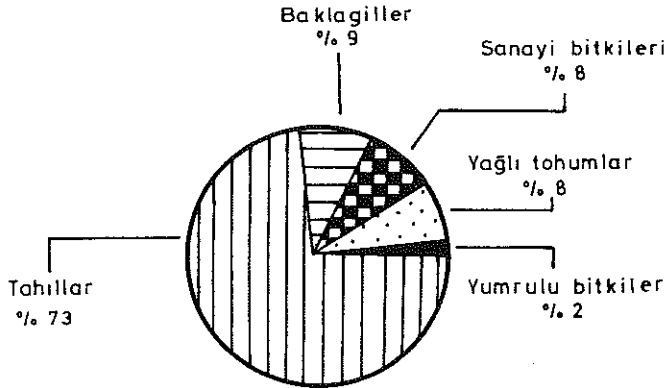
Harita 6: 2000'e girenken Türkiye'de belli başlı sanayi kollarının dağılışı ve önemli tarım alanları

1997 yılında Türkiye arazi kullanımını bakımından ele alındığında ekilen alanın artarak 18500 hektara ulaştığı, kapladığı alan değişmemekle beraber ormanların payının da yükseldiği (% 43) görülmektedir (DİE, 1999: 294). Meyve ve sebze ekilen alanlar ile bağlar ve zeytinlikler 3300 hektara ulaşmışlar, nadasa bırakılan alanlar ise büyük ölçüde azalarak 1950'lerdeki seviyesine inerek 5 bin hektar olmuştur (Şekil 6).

Şekil 6: Türkiye'de tarımsal arazi kullanım oranları (1997)

Ekilen alanlar içinde tahılların payı yıldan yıla azalmaya devam ederek % 73'e düşmesine karşılık, baklagillerin payı % 9'a, sanayi bitkilerinin payı % 8'e çıkmıştır. Yumru bitkilerin ve yağlı tohumların ekilen alanlar içindeki payı 1980 ile aynıdır (Şekil 7). Ekilişlerin içinde en fazla paya sahip olan tahıllardan buğdayın payı 1980'dekinin biraz üstündedir (% 66.8). Gerek arpanın (% 21.1), gerekse mısırın (% 4.4) ekilişteki payı bir azalış göstermektedir (DİE, 1999: 299 vd).

Şekil 7: Türkiye'de tarımsal ürünleri ekiliş oranları (1997)

Türkiye'nin Kalkınması İçin Uygulanan Ekonomi Politikalarının Sonuçlarına Bir Yaklaşım:

Türk ekonomisinde yakın yıllara kadar, tarımsal faaliyetler hakimdi. 1923'ten 1960'lara kadar ortalama olarak % 40 düzeyinde olan tarımın payı, bu dönem içinde 1940'lı yıllarda olduğu gibi, bazen % 50'yi de aşmıştır. 1960'lardan sonra düşme eğilimine girmiş ve 1980'li yıllardan itibaren % 20'nin altına inmiştir. Tarımdaki bu düşüş, sanayi faaliyetlerinin artışı ile dengelenmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında gayri safi milli hasılda % 15'in altında olan sanayi payı, 1965'ten sonra % 20'nin üzerine, 1985'ten sonra ise % 30'un üzerine çıkmıştır. Bu iki sektör dışında kalan faaliyetlerin tümünün payı % 40-50 arasında değişmektedir²⁴.

Uzun yıllar ekonominin temel taşı niteliğini taşıyan tarım, daha çok klasik metodlarla üretim esasına dayanıyordu. Tarımın ekonomi içinde bu kadar çok önem kazanmasının başlıca nedenleri;

- a-Faal nüfusun büyük bir kısmının tarımla uğraşması,
- b-Millî gelir içinde tarımın payının yüksekliği,
- c-İç ticaret ve ihracat açısından tarımsal ürünlerin önemi,
- d-Sanayi için çok uzun bir süreden beri hammadde olması,
- e-Ulaşım da tarımsal ürünlerin taşınmasının büyük paya sahip olması

sayılabilir (CİLLOV, 1971: 345-346; OLALI & DUYMAZ, 1987: 39 vd). Türk ekonomisindeki bu önemine karşılık tarımsal üretimde sulama, gübreleme ve tohum ıslahı gibi konularda ancak belli bir seviyeye gelinebilmiş, verimlilik ise istenilen düzeyde arttırılamamıştır. İklim elemanlarında görülen salınımlar, üretimde dalgalanmalara yol açmaktadır²⁵. Bunu azaltabilmek ve belli bir düzeyde tutabilmek için tarımda bazı girdiler kullanılmaktadır. Bunlar üretimi en az fiziki faktörler kadar etkilemektedir. Yapılan bir çalışmada; buğdayda kredi ve traktör kullanımının, arpa ve şekerpancarında gübrenin, ayçiçeğinde fiyatın, fındıkta ise kredi ve gübre kullanımının üretim miktarını belirleyen iklim dışındaki unsurlar olduğu tesbit edilmiştir (TUNA, 1993: 146-150).

Tarımın ülke ekonomisindeki payının yüksek olması nedeniyle elde edilen gelirin arttırılması için bir takım destekler uygulanmıştır²⁶. Ancak belli bir ekonomik

²⁴ Bunlar arasında inşaat, ticaret, ulaştırma ve haberleşme ile finans gibi çok farklı faaliyetler yer almaktadır. Bu unsurların gayri safi milli hasıla içindeki payları ise zaman içinde değişimler göstermektedir.

²⁵ İklim şartlarının daha düzenli ve mutedil olduğu kıyı bölgelerinde verim, genellikle yıllara göre büyük değişim göstermez. Ancak iç kesimlerde yıldan yıla büyük farklılıklar ortaya çıkar. İklim elemanlarından nemin nisbeten sulama ile sağlanabilmesi, üretimdeki dalgalanmayı azaltmaktadır (AKTAN, 1972: 659-662).

²⁶ Ekonomi politikalarında sık kullanılan araçlardan biri olan teşvikler, Türkiye'de sanayiden tarıma ve hatta turizm kadar bir çok sektörde yaygın olarak uygulanmaktadır. Desteklenen bu sektörlerin belli bir süre sonunda varmak zorunda oldukları bir hedeflerinin olması, istenilen faydanın daha kolay elde edilmesini sağlayacaktır. Oysa Türkiye'de bu hedefler tam belirlenmediğinden ve zamana bağlanmadığından zaman içinde üretken olmayan kârlara (rantlara) dayanan bir gelişme ortaya çıkmaktadır (ÇAPOĞLU, 1993: 77). Tarımda yapılan desteklemeler sonuçta etkinliğini yitirmekte, siyasi kaygılarla gerçekleştirilen bu destekler arz-talep dengesini bozmaktadır (ORHAN, 1999: 85 vd). Aynı sorun sanayi alanındaki teşviklerde de yaşanmaktadır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde hazırlanan 933 sayılı kanunla ek olarak getirilen veya uygulanmakta olan teşvikler, sanayi üretiminde belli hedeflerin özendirilmesini değil, tüm sanayi teşvik edilmesine imkân taniyordu. Böylece sanayi ürünleri yanında tarımsal ürünleri de kapsayan bir teşvik sistemi ortaya çıkmıştır. Bu

gelişme stratejisine dayanmayan desteklemeler, her zaman olumlu sonuçlara yol açmamaktadır. Tarımsal üretimde bir yıl için "iyi gelir getiren bir ürün" ikinci yıl, fazla üretilmesine bağlı olarak üreticilerinin zarar etmesine neden olabilmektedir²⁷. Bütün bunların sonucunda, dış satışı olmayan ve ihtiyaç duyulmayan tonlarca ürün devlet tarafından satın alınmakta ve bir süre sonra imha edilmektedir. Türkiye'nin tarımsal üretimi, dış pazarlarda tanınan ve aranan fındık ve incir gibi birkaç ürün dışında, tamamen iç pazarlara yöneliktir.

Günümüzde tarım açısından hedeflerin ve araçların kısa, orta ve uzun vadeler için ortaya konulması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Tarımsal üretim açısından Türkiye'nin başlıca amaçları;

- a-Üretimin dünya pazarlarında rekabet edebilir şartlarda ve gelişmeleri takip edilerek geliştirilmesi,
- b-Üretici gelirlerinde istikrar sağlanması, üreticilerin hayat standartlarının yükseltilmesi ve gelir dağılımının iyileştirilmesi,
- c-Gıda güvenlik ve güvenilirliğinin sağlanması,
- d-Tarımsal desteklerle ilgili kamu finansmanı yükünün azaltılması,
- e-İhracatın artırılması ve çok taraflı dünya ticaret sistemine uyum sağlanması,
- f-Tarımsal üretimde kalite ve verimliliğin artması,
- g-Doğal kaynakların korunmasını esas alan, dengeli ve çevre ile uyumlu tarımsal altyapının oluşturularak sürdürülebilir bir tarımsal kalkınmanın sağlanmasıdır (DPT, 1999: 7)²⁸. Bütün bunlara karşılık, tarımın gelişme hızının düşük olmasına bağlı

planın hedeflerinden uzaklaşmak anlamına da gelmektedir (ÖNEY, 1975: 787). Türkiye'nin de taraf olduğu serbest ticaret antlaşmalarında tarımsal desteklemelerle ilgili maddeler bulunmaktadır. Genellikle tarımsal desteklerin azaltılması yönündeki bu maddelere karşın Türkiye'de tarımsal nüfusun geliri, ortama gelir seviyesi gözönüne alındığında daha düşük olduğu ortaya çıkmaktadır. Oysa bu desteklemenin azaltılmasını savunan ülkelerin bir çoğunda tarımsal nüfusun geliri, genel olarak hanehalkının elde ettiği ortalama gelir seviyesinin üzerindedir (MOREDDU, 1999: 12).

²⁷ Buna son yıllarda soğan ve patatesten yaşananlar örnek gösterilebilir. 1994 yılında Amasya çevresinde üretilen soğan yüksek gelir getirince 1995 yılında çok fazla ekilmiş, sonuçta ürünün fiyatı hızla düşmüştür. Üretilen soğanların önemli bir kısmı Yeşilirmak'a dökülmüştür. Benzer durum 1999'da patatesten yaşanmıştır. Patates üretimini teşvik eden politikalara bağlı olarak Nevşehir çevresinde verimi ve kalitesi düşük patates tohumu ile ekim yapılmıştır. Bide edilen ürünlerin iç pazarlarda satışı sınırlı, dış pazarlarda ise hemen hemen imkânsızdır. Verilen destek nedeniyle patates ziraatını tercih eden çiftçinin elinde ürünleri kalmış ve masraflarını dahi çıkaramaz hale gelmiştir. Benzer uygulamalara çay, fındık ve tütün gibi ürünlere de rastlanmaktadır.

²⁸ Bu amaçlara ulaşmak için izlenecek başlıca politikalar ve stratejiler ise; devletin fiyatların serbest pazar koşullarına göre oluşumunu sağlaması, ürün borsası ve hallerinin kurulması, uluslararası antlaşmalarla iç ticaret politikalarının uyumlu hale getirilmesi, kendi kendine yeterliliğin sağlanması için temel ürünlerle ilgili bir fiyatlandırma sisteminin oluşturulması, arz fazlası üretimi önleyecek tedbirlerin alınması, tarım sektöründe uygulanan düşük vadeli kredilerin ve girdi desteklemelerinin zaman içinde kaldırılması, ihracatta yeni ürünler ve yeni pazarlar yaratılması, sektörel faaliyetlerin uygun ölçekte kârlı ve verimli işletmelere yönlendirilmesi, gıda güvenliği ve ilgili mevzuatında uluslararası kurallara uygun düzenlemelerin yapılması, hayvancılık ve su ürünleri alt sektörlerinde gelişmeyi teşvik edici önlemlerin alınmasıdır. Bunun için, çiftçi gelirlerinde bir istikrar yaratmak, hayat standartlarını yükseltmek ve gelir dağılımını iyileştirmek üzere girdilerin subvansiyonu yerine "doğrudan gelir desteğinin" temin edilmesi ve kırsal gelirin çeşitlendirilmesi, devletten bağımsız üretici yararına çalışacak "Üretici Örgütleri"nin oluşturulması ve "Tarımda Yeniden Yapılandırma Kurulu" kurularak koordinasyonu ve ortak kararlar alınması sağlayacak bir yapılanma gerekmektedir. Böylece, sürdürülebilir tarımsal üretim için doğal kaynakların ve çevrenin korunarak geliştirilmesi sağlanacak, kırsal kalkınma

olarak, ülke ekonomisindeki tarımın payı ve belli ürünlerin üretimi azalmaya devam etmektedir. Bu tarımsal faaliyetlerin daha çok geçim tipi olmasından, tarıma elverişli olmayan sahalarda tarımsal faaliyetlerin sürdürülmesinden kaynaklanmaktadır (TÜMERTEKİN, 1986-1987: 34).

Uzun yıllar dünyada beslenme açısından kendi kendine yeten ülkeler arasında yer alan ve bu ürünlerin bir kısmını da ihraç eden Türkiye'de ihracat ürünleri içinde tarımın payı 1968'den itibaren azalmaya başlamış, 1981'den sonra ise sanayi ürünleri ihracatı karşısında ikinci sıraya inmiştir (DİE, 1991: 302-305). Bu, tarımsal ürünlerin dünya piyasalarında daha az para etmesi ile ilgili olduğu kadar, üretimin ülke için yeterli olmamasından da kaynaklanmaktadır. 1990'lara gelindiğinde Türkiye, gıda ihtiyacı bakımından kendi kendine yeten dünyadaki birkaç ülkeden biri konumundan çıkmıştır. Bunun yerine az veya çok gıda maddeleri ihracatçısı ülkeler arasında yer almaya başlamıştır. Bunun en büyük nedeni, tarımsal üretime gereken önemin verilmemesidir. Ekip biçme faaliyetlerinde olduğu kadar, hayvancılıkta da kendini gösteren bu durum, sadece ekonomik değil aynı zamanda sosyal boyuta da sahiptir²⁹. Tarımsal faaliyetler, sanayi faaliyetlerine nazaran daha büyük nüfus kütleleri tarafından gerçekleştirilirler. Tarıma dayalı sanayi tesisleri, bir ürünün üretilmesini gerçekleştirdiği gibi aynı zamanda tarımsal topraklar üzerinde de bir aktivite oluşturdukları için, özellikle kalkınmanın ilk aşamalarında, büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'nin ekonomi politikaları belirlenirken, sanayileşmeye sürekli olarak öncelik verilmiştir. Tarımsal faaliyetlerden elde edilen kârların sanayi sektörüne aktarılmasıyla ekonomik bir gelişme de başlamıştır. 1970 öncesinde ithalatı azaltmak ve bu malların yerli olarak üretilmesi sanayileşmenin ana hedefiydi. Yapılan çalışmalar, 1970 sonrasında "montaj sanayi" olarak da nitelenen çeşitli lisans anlaşmalarıyla belli ürünlerin üretildiği veya parçalarının bir araya getirildiği tesislerin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Özellikle otomotiv sanayiinde bu durum çok belirgin olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tarz bir üretim, yan sanayiinin gelişmesine zemin hazırladığı gibi, büyük

mümkün olacak ve her türlü tarımsal altyapı hizmetinin yapılması ve işletilmesinde etkin bir kullanım meydana getirilecektir (DPT, 1999:7).

²⁹ Bu tür bir değişikliğin yaratacağı sonuçlara şeker sanayii örnek olarak gösterilebilir. Amaç Türkiye'nin şeker ihtiyacının yerli kaynaklardan sağlanması ise, iklim ve toprak şartlarının şeker pancarı ziraatına uygun olduğu İç Anadolu Bölgesi ve Marmara Bölgesi'nin uygun yerlerinde bir iki yüksek kapasiteli fabrika kurarak istenilen miktarda şeker üretmek mümkündür. Oysa amaç sadece şeker üretmek değildir. Cumhuriyetin ilk yıllarında şekerpancarı eğitim bitkisi olarak değerlendirildiği gibi, daha sonraki yıllarda polikültür karakterindeki ziraatı yerleştirmek için kullanılmıştır. Bir münavebe bitkisi olan şeker pancarı, üretiminin yapıldığı sahalarda ziraatı, modern çağın gereklerine uygun hale getirmeye zorlamaktadır. Bir şeker fabrikasında 1000 dolayında bir işçi çalışıyorsa, 10000 nüfusa yakın çiftçi ailesi, bu fabrikaya hammadde temin etmeye çalışmaktadır. Şeker pancarının veriminin ve şekerinin düşük olduğu Doğu Anadolu Bölgesi'nde bu fabrikaları kurmak ve işletmek salt ekonomi açısından değil, sosyo-ekonomik açıdan büyük önem taşımaktadır. Bu ziraat aynı zamanda hayvancılığı da teşvik etmektedir. Özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde ekonomik açıdan büyük öneme sahip olan hayvancılık faaliyetleri, uygulanan ekonomi politikaları nedeniyle hızla gerilemeye başlamıştır. 1984'ten itibaren sınır ticaretinin başlaması ve canlı hayvan ithalinin serbest bırakılmasıyla, bölge hayvancılığı büyük bir darbe yemiştir. Tüm reform çabalarına karşılık yerli hayvan ırkının ıslah edilememesi, üretimin ve verimin azalması, sonuçta bölgede sosyal olayların patlamasına yol açmıştır.

bir tecrübenin kazanılmasını da sağlamıştır³⁰. Söz konusu dönemde çoğunlukla iç pazarlara yönelik üretim yapılmaktaydı. Yabancı malların yerli sanayi ürünleri ile rekabetini önlemek üzere gümrük vergilerinin yüksek tutulması gibi önlemler alınmıştı. Üretilen malların kalitesinin göreceli düşüklüğüne ve fiyatlarının yüksekliğine karşılık, gümrükler yerli sanayii uzun bir süre korumuştur. Günümüzün sanayi tesislerinde günün teknolojik ihtiyaçlarına cevap verebilecek, kaliteli ürünlerin üretilmesi esastır. Dünyanın genel ekonomik yapısı ve eğilimi, sadece belli konuda üretim yapmak yerine, farklı pazarlara yönelik değişik ürünlerin üretimini teşvik etmektedir. Böylece ülke ekonomilerinin dalgalanmalardan korunmasına çalışılmaktadır.

Sanayileşme açısından, kalite ve standardizasyonun geliştirilmesi, esnek üretim sistemlerinin ve modern teknoloji kullanımının yaygınlaştırılması, küçük-büyük sanayi bütünleşmesinin sağlanması ve katma değeri yüksek üretim yapısına ulaşılması ana amaçları oluşturmaktadır. Koruma politikaları yerine güçlü işletmeler meydana getirilerek uluslararası pazarlarda söz sahibi olunması; teşviklerin sektörel bazda değil, faaliyet bazında sürdürülmesi ve önceden kaynak ayrılması gerekmektedir. Yapılan teşviklerin ekonomik kalkınmaya olan katkılarıyla birlikte değerlendirilmesi de başlıca hedefler arasında yer almaktadır (DPT, 1995: 67-68)³¹. Bu hedeflere ve kullanılan tüm teşviklere rağmen büyük sanayi kollarında tesis sayısında olmasa bile çalıştırdığı işgücü ve yarattığı katma değer bakımından devletin payı hâlâ yüksektir (ÖZGÜÇ, 1986-1987: 45). Bu uygulanan ekonomi politikaları ile çelişkili bir durumu da yansıtmaktadır.

Belli bir plana bağlı olmadan yapılan desteklemeler, sanayii alanında da kendisini göstermektedir. Doküman sanayiinde son yıllarda kapasite artışı teşvik edilmiş ve yeni yeni tesisler kurulmuştur. Bu tesislerin büyük kısmı ihracata yönelik olarak üretim yapmaktadır. Ancak Türk tekstil ürünlerinin başlıca pazarları olan gerek Avrupa Birliği ülkelerine, gerekse Amerika Birleşik Devletleri'ne bu mallar belli kotalar dahilinde satılabilmektedir. Yılın ilk aylarında tahsis edilen kotalar dolmakta ve bu ülkeler ile yeniden anlaşma çareleri aranmaktadır. Ekonomik ve siyasi bir takım tavizlerin verilmesi gibi etkilerin yanında Türkiye'de atıl bir kapasitenin doğmasına neden olunmaktadır. Bir diğer sorun ise vergi iadesi gibi bazı teşviklerle desteklenen ürünlerin fiyatlarının maliyetlerinin altına düşmesidir. Bu ürünlerin satışından doğan zararlar ise ekonomiye ayrı bir yük olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'de yerli ve yabancı sermayenin yöneldiği yatırımların belli bir düzeyde gerçekleşmesine bağlı olarak, 1995 sonunda ağırlık yine kamu sektörüne aittir (DPT, 1995: 65). Bunda, uygulanan ekonomi politikalarının büyük etkisi vardır. Son yıllarda sanayi yatırımı yapmak yerine sermayenin üretime yönelik olmayan çeşitli araçlarla değerlendirilmesi daha fazla gelir getirmektedir. Bugün Türkiye'de sanayi tesislerinin ve belli tarımsal üretim sahalarının dağılışıma bakıldığında, sanayiın Anadolu'nun doğu

³⁰ Montaj sanayii sağladığı bu faydaların yanında, bunun gerçek bir sanayi haline dönüştürülemezse bazı sorunlar da yaratabilmektedir. Darkot, montaj sanayiinde yerli malzeme oranının yükseltilmesi, teşviklerden firmaların tasarruf ettikleri döviz oranında faydalanmalarını ve üretimin tüketimi karşılayacak düzeyde olmasını önermektedir. Böylece yerli sanayi kurmak mümkün olabilecektir (DARKOT, 1972: 184).

³¹ Türkiye'de sanayiın en önemli sorunlarından biri, sanayii teşvik için ayrılan kaynakların, kontrol mekanizmasının yeterince etkili olamaması nedeniyle uygun kullanılıp kullanılmadığının denetlenememesi ve buna bağlı olarak kaynak dağılımında etkinliğin sağlanamamasıdır (DPT, 1995: 65).

yarısına da dağılma eğilimine karşılık, eski görünümünden büyük değişiklikler göstermez. Ancak bu sanayi kuruluşlarının nitelikleri değişmiş, basit atölyelerin yerini sanayi kompleksleri almıştır. Yapılan üretim yurt dışına gönderilmektedir.

Ekonomik kalkınmanın sanayileşme, tarımsal gelişme ve planlamadan meydana gelen bir taban üzerine kurulması gerektiğini vurgulayan Hamitoğulları, bunlardan birinin eksikliği halinde kalkınmanın gerçekleşmediğine dikkat çekmektedir (HAMİTOĞULLARI, 1975: 139). Türk ekonomisinin en önemli sorunu, yapılmak istenilenlerin ve kullanılacak araçların sektörler ve alt sektörler düzeyinde genel olarak ele alınmış, kapsamlı çalışmaların yapılmamış olmasıdır. Türkiye’de 1930’lardan beri bazen bir sektörün, bazen bir bölgenin kalkındırılmasına yönelik çeşitli planlar hazırlanmıştır. 1960’lı yılların başında Devlet Planlama Teşkilatı’nın kurulması, gerçek anlamda bir kalkınma planının hazırlanmasının da başlangıcı olmuştur. Fakat bu planlarda en önemli eksiklik, genel strateji ve hedefler belirlenirken, özellikle alt sektörler için yeterince yönlendirici olmaması, uygulamanın tamamen günlük politikalara bırakılmasıdır. 1960 sonrasında yapılan planlarda da ağırlık sanayileşme konusunda olmuştur. Bütün bu çabalara karşılık, tarımsal alanda artan işsizliği özümseyebilecek bir sanayileşme sağlanamamıştır. Bunu önlemek için 1960’lı yılların ikinci yarısından itibaren yurtdışına işçi gönderilmeye başlanmıştır³².

1980’li yıllarda uygulamaya konulan politikalar, ekonominin yeniden yapılanmasına zemin hazırlamıştır. Değişen dünya koşulları, gelişen ekonomi, dünya ölçüsünde bilgi alışverişinin hızlanması, siyasi sınırların değişmesi, sermayenin sınır tanımaması olarak tanımlanan “küreselleşme”, Türk ekonomisinde de bir takım ekonomik değişiklikleri zorunlu hale getirmiştir. Aslında bu ekonomik işbirliğinin temelleri çok eski yıllarda atılmıştı.

II. Dünya Savaşı’ndan sonra NATO’ya giren Türkiye, savaş sonrasında Avrupa’nın yeniden imarı için oluşturulan Marshall yardımından da faydalanmıştı. Önceleri Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü olarak kurulan 1961’den sonra ise Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı olarak ismi değişen ekonomik organizasyona üye olan Türkiye, 1963’de Ankara Antlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu ile işbirliği antlaşması imzalamıştır. Bu topluluğun üyesi olabilmek, bazı şartların yerine getirilmesine bağlıdır. Türkiye’nin bu konuda bir çok değişiklik yapması gerekmektedir. Paranın konvertabl hale getirilmesi, teşviklerin ve subvansiyonların azaltılması, bir kısmının kaldırılması, gümrüklerde bazı düzenlemelere gidilmesi bu amaçla yapılan çalışmalardır³³. Bu çalışmaların bazen tıkanması, yeni arayışların doğmasına da neden

³² Yurtdışına işçi gönderimi, işsiz miktarını azaltmak ve ekonomi üzerinde baskı yaratmasını engellemek gibi olumlu etkilere sahiptir. Yurtdışına gönderilen işçilerin yarattığı faydalardan biri de, işçi birikimlerinin yatırım olarak geri dönmesidir. Ancak Türkiye’de bu yatırımları yönlendirmek, kurulan işçi şirketlerini üretim yapan, kârlı işletmelere dönüştürmek mümkün olmamıştır. Bunun en önemli nedeni, söz konusu şirketlerin arniyetli kişilerin eline geçmesini önleyecek altyapı çalışmalarının tamamlanmamasıdır. Sonuçta ülke 1970’li yılların başında, sanayileşme için kullanabileceği, döviz cinsinden fakat iç kaynaklı olarak nitelendirilebilecek bir parayı kaybetmiştir. Çok uzun yıllar boyunca bu etki devam etmiş ve dışarıda çalışan işçilerin birikimleri sanayileşmeye değil, ev gibi atıl yatırımlara yönelmiştir.

³³ Bu çalışmalardan Türk lirasının tam olarak konvertabl hale getirilmesi 11 Ağustos 1989 tarihinde gerçekleşmiştir (KEPENEK & YENTÜRK, 1997: 255-256). Avrupa Birliği ile imzalanan Katma Protokol çerçevesinde sanayi ürünlerinde tam, tarımsal ürünlerde ise kısmi olarak gümrükler sıfırlanmıştır. Yukarıda da

olmuştur. Bunun sonucunda Türkiye EFTA ülkeleri denilen Avrupa Serbest Mübadele Birliği'ne üye ülkeler³⁴ ile yapılan serbest ticaret antlaşması gibi antlaşmalarla yeni çıkış noktaları yakalamaya çalışmaktadır. EFTA ülkeleriyle yapılan antlaşma, ana hatlarıyla Avrupa Birliği ile yapılan antlaşmaya benzemekle beraber, bazı farklılıklar da taşımaktadır³⁵. Eskiden siyasi kutuplar, farklı ideolojiler ile biçimlenen dünya, günümüzde özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, yerlerini hızla ekonomik birlikteliklere bırakmıştır. Türk ekonomisi de dünyanın bu siyasi ve ekonomik yapısındaki değişimlerden ve politikalarından etkilenmektedir.

Dünya piyasalarında liberalizme doğru bir eğilimin belirmesinden Türkiye de oldukça etkilenmiştir. Ortaya çıkan sonuçlardan en önemlisi Türkiye'nin gelişmiş yöreleri ile az gelişmiş yörelerinde, gelir dağılımının bozulmasına bağlı olarak, yaşam seviyesi bakımından büyük farklar ortaya çıkması, hatta aynı bölge içinde dahi az kazanan ile çok kazanan arasında büyük bir uçurum oluşmasıdır. Bunu yaratan faktörlerden biri, maliyeti dünya piyasalarının üzerinde olan tüm ürünlerin dahilde üretiminin azaltılması veya durdurulmasıdır. Ancak bu tür ekonomik hareketlerin yaratacağı zincirleme reaksiyon göz ardı edilmiştir. İşsizliğin önlenmesi için tedbirler alınması gerekirken, bu uygulama ile işsizliğin daha da çoğalmasına yol açılmıştır.

Tarım ve sanayi dışında Türkiye'nin milli geliri içinde önemli bir paya sahip olan bir diğer girdisi, turizmdir. Kredilendirme, vergi indirimi vb gibi çeşitli teşviklerle bu ekonomik faaliyet desteklenmektedir. Ancak turizmde gelir, turist miktarına ve niteliğine bağlıdır. Bölgeler arasında farklılığı yerli turistin bir önemi olmakla beraber, esas ekonomik katkı yabancı turistten sağlanmaktadır. Ancak çeşitli iç ve dış siyasi olaylar, değişen ekonomik koşullar yabancı turistin gelmesini engellemektedir. Sonuç olarak turizmden sağlanan gelirler yeterince artmamakta, bazen yapılan yatırımlar dahi karşılanamamaktadır. 1994 yılında 4.3 milyar dolardan 1998'de 7.1 milyar dolara çıkan turizm gelirlerine karşılık aynı yıllarda dış seyahat giderleri 899 milyon dolardan 1.7 milyar dolara çıkmış; 1994 yılında 3.4 milyar dolar dolayında olan turizm gelirleri fazlalığı, 1998'de 5.4 milyar dolara erişmiştir (DPT, 2000: 136).

Son dönemde hizmet sektörü içinde yer alan bankacılık ve sigortacılık alanında önemli gelişmeler görülmektedir. Aynı zamanda ulaştırma sektöründe, özellikle boru taşımacılığında son yıllarda ortaya çıkan yeni oluşumlar ve gelişmeler bu sektörden de gelecekte büyük yararların sağlanacağını bir göstergesidir. Türkiye'nin milli gelirinde hizmet sektörünün payının artması veya en azından aynı oranı koruması beklenmelidir.

belirtildiği gibi, Türkiye tarımsal desteklerin en az olduğu OECD ülkelerinden birisidir. Ancak mevcut desteklemelerin daha da azaltılarak veya kaldırılarak Avrupa Birliği düzeyine indirilmesine çalışılmaktadır.

³⁴ Kuruluşundan sonra yeni eklenen ve çıkan ülkeler nedeniyle sayıca değişen EFTA ülkeleri İsviçre, Avusturya, İsveç, Norveç, Finlandiya, İzlanda ve Lihtenştayn'dan meydana geliyordu (SEZER, 1992: 106 vd).

³⁵ 2000 yılının ilk aylarındaki uygulamalarda her iki toplulukla olan ticari ilişkilerde sanayi ürünlerinde karşılıklı olarak gümrük sıfırlanmıştır. Buna karşılık tarım ürünlerinden balıkta EFTA'ya dahil olan ülkelere bazı ayrıcalıklar uygulanmaktadır. Buna göre Avrupa Birliği'ne dahil olan ülkelere alınan mallar için % 30 gümrük vergisi ile % 13 Toplu Konut Fonu ödenirken, EFTA ülkelerinden gerek gümrük, gerekse Toplu Konut Fonu alınmamaktadır. Balık ithalatının bu ülkeler dışındaki bir ülkeden yapılması halinde ise gümrük vergisi % 30, Toplu Konut Fonu ise % 23 olarak uygulanmaktadır. Bu gibi ayrıcalıklar söz konusu ülkelerin mallarının Türk pazarlarına daha kolay girmesine zemin hazırlamaktadır.

Sonuç:

Türkiye’de uygulanan ekonomi politikalarının coğrafi çevre üzerindeki etkileri kısaca şöyle sıralanabilir.

1-Türkiye uzun yıllar bir tarım ülkesi olmasına karşılık, tarımın gayri safi milli hasıla üzerindeki payı da göz önüne alındığında, günümüzde bu özelliğini yitirdiği görülmektedir.

2-Sanayileşme girişimleri sonucunda ülkenin hemen bütün bölgelerinde çeşitli tesisler kurulmuştur. Ancak sayıca olmasa dahi, üretim, çalıştırdığı işgücü gibi ekonomi de etkili olan faktörler değerlendirildiğinde devletin payı oldukça büyüktür.

3-Osmanlı imparatorluğunun son dönemlerinde batıdan başlayan ve tarımsal ürünlerin dışarıya satışı ile sınırlı olan ihracat, daha sonraki dönemde doğuya doğru (Adana çevresinde olduğu gibi) gelişme göstermişti. Sanayi ürünlerinde de dışarıya satılan ilk mallar, İstanbul sanayi kuşağında üretilenlerdir. Günümüzde sanayi ürünleri ihracatında da doğuya doğru bir gelişme oluşmuş, özellikle Gaziantep çevresinde üretilen sanayi ürünleri dış pazarlarda yer almaya başlamışlardır.

4-Tarım ve sanayi ürünleri ile sağlanan gelirlere ek olarak son dönemde turizm dış ticaret açığını kapatmada önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Ancak turizm gelirlerini etkileyen bir çok unsurun olması, bu gelirin düzensiz olmasına yol açmaktadır. Yatırımlara yapılan harcamalar yeterli süre içinde geri alınamamakta, sermaye azlığı, yeterli kalifiye elemanın olmaması ve belirgin bir turizm politikasının olmamasının yarattığı eksiklik istenilen düzeyde gelişmenin sağlanmasını engellemektedir.

5-Türkiye çeşitli antlaşmalarla siyasi, askeri ve ekonomik topluluklar kurmuş veya üye olmuştur. Özellikle II. Dünya savaşıdan sonra kurulan bu birlikler ile olan ilişkiler, ekonomik hayat üzerine de büyük etki yapmıştır. Bu ilişkiler sonucunda Türkiye’nin sosyo-ekonomik hayatında büyük bir gelişim ortaya çıkmıştır. Gelir ve kültür düzeyinin artmasına bağlı olarak beklentiler de artmış, toplumunun gelişmesi ayrı bir hız kazanmıştır.

6-Bulunulan coğrafi konumun sağladığı bazı avantajlar, Türkiye’nin bulunduğu bölgenin siyasi hayatında daha etkili olmasını sağlayacak, bu ayrıca ekonomik açıdan da büyük gelişmelere yol açacaktır.

KAYNAKÇA

- AKTAN, R., 1972, "Türkiye Tarımının Temel Özellikleri ve Verimlilik Sorunları", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt XXVII, No 3, s. 655-698, Ankara.
- ARDEL, A., 1943, "Cumhuriyet Devrinde Endüstri", *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 3-4, s. 1-36, Ankara.
- AVCI, S., 1993, "Türkiye'de Şehir ve Şehirli Nüfusun Dağılışı", *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 28, s. 249-269, İstanbul.
- AVCI, S., 1993-1996a, "Türkiye'de Şekerpancari Ziraatının Coğrafi Esasları", *Coğrafya Dergisi*, Sayı 4, s. 265-289, İstanbul.
- AVCI, S., 1993-1996b, "Türk Şeker Sanayiinin Kuruluş ve Gelişmesinde Devletin Etkisi", *Coğrafya Dergisi*, Sayı 4, s. 291-302, İstanbul.
- BEHAR, C., 1996, *Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Devlet İstatistik Enstitüsü yayını, Ankara.
- CİLLOV, H., 1972, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Üniversitesi yayını, İstanbul.
- CİLLOV, H., 1971, "Tarım ve Sanayi Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Kalkınmadaki Roller", *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Meseleleri*, Cilt 1, s. 345-368, İstanbul.
- CLARK, E.C., 1992, "Osmanlı Sanayi Devrimi", *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi, Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler* (Ed. E. İhsanoğlu), İstanbul Üniversitesi yayını, s. 37-52, İstanbul.
- ÇAPOĞLU, G., 1993, "Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler Işığında Türkiye İçin Bir Gelişme Stratejisi Önerisi", 3. İzmir İktisat Kongresi, 4-7 Haziran 1992, Cilt 2: *Gelişme Stratejileri ve Makroekonomik Politikalar*, s. 73-81, Devlet Planlama Teşkilatı yayını, Ankara.
- DARKOT, B., 1963, "Beş Yıllık Kalkınma Planı Üzerine Düşünceler", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, Sayı 13, s. 1-13, İstanbul.
- DARKOT, B., 1972, *Türkiye İktisadi Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi yayını, İstanbul.
- DİE, 1991, *İstatistik Göstergeler (1923-1990)*, Devlet İstatistik Enstitüsü yayını, Ankara.
- DİE, 1994, *Tarım İstatistikleri Özeti (1992)*, Devlet İstatistik Enstitüsü yayını, Ankara.
- DİE, 1999, *Türkiye İstatistik Yıllığı (1998)*, Devlet İstatistik Enstitüsü yayını, Ankara.
- DOĞANAY, H., 1978, "Tarımın Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Sorunları", *İşletme Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3-4, s. 219-238, Erzurum.
- DOĞANAY, H., 1998, *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*, Çizgi Yayınevi, Erzurum.
- DÖLEN, E., 1992, *Tekstil Tarihi*, Marmara Üniversitesi yayını, İstanbul.
- DPT, 1963, *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*, Devlet Planlama Teşkilatı yayını, Ankara.
- DPT, 1967, *Kalkınma Planı (İkinci Beş Yıl) 1968-1972*, Devlet Planlama Teşkilatı yayını, Ankara.

- DPT, 1973, *Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl 1973-1977*, Devlet Planlama Teşkilatı yayını, Ankara.
- DPT, 1979, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983*, Devlet Planlama Teşkilatı yayını, Ankara.
- DPT, 1985, *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989*, Devlet Planlama Teşkilatı yayını, Ankara.
- DPT, 1986, *Plan ve Türkiye’de Planlı Kalkınma (2. baskı)*, Devlet Planlama Teşkilatı yayını, Ankara.
- DPT, 1989, *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994*, Devlet Planlama Teşkilatı yayını, Ankara.
- DPT, 1995, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000*, Devlet Planlama Teşkilatı yayını, Ankara.
- DPT, 1999, *Türkiye Tarımında Sürdürülebilir Kısa, Orta ve Uzun Dönem Stratejileri*, Devlet Planlama Teşkilatı yayını, Ankara.
- DÜLGER, İ., 1991, *Teknoloji Üretimi: İcat, Buluş ve Yenilik Araştırmalarının Artmasında İktisadi Politikanın Etkisi*, Devlet Planlama Teşkilatı yayını, Ankara.
- GÖNEY, S., 1987, *Türkiye Ziraatının Coğrafi Esasları I, (2. baskı)*, İstanbul Üniversitesi yayını, İstanbul.
- GÜRSOY, B., 1975, “Türkiye’de Sanayileşme ve Kamusal Kredi”, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye’de Sanayileşme ve Sorunları Semineri*, Ankara Üniversitesi yayını, s. 463-520, Ankara.
- HAMİTOĞULLARI, B., 1975, “Kamu Kesimi ve Sanayileşme”, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye’de Sanayileşme ve Sorunları Semineri*, Ankara Üniversitesi yayını, s. 133-206, Ankara.
- HOELLER, P., GIROUARD, N. & COLECCHIA, A., 1998, *The European Union’s Trade Policies and Their Economic Effects: Economics Department Working Papers No. 194*, Organisation for Economic Co-operation and Development, France.
- İLKİN, A., 1983, *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi (4. Baskı)*, İstanbul Üniversitesi yayını, İstanbul.
- İNAN, A., 1972, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara.
- İNAN, A., 1989a, *Türkiye Cumhuriyeti’nin İkinci Sanayi Planı 1936*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu yayını, Ankara.
- İNAN, A., 1989b, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu yayını, Ankara.
- İŞHAKOĞLU, M., 1976, *Cumhuriyetle Başlayan Sanayileşme Hareketinde Doğu Anadolu*, Atatürk Üniversitesi yayını, Erzurum.
- KAYSERİ, 1998, *Cumhuriyetin 75. Yılında Kayseri*, Kayseri Valiliği yayını, Kayseri.

- KEPENEK, Y., 1975, "Türk Sanayiinde Yatırımlar Üzerine Bir Deneme", *Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri*, Ankara Üniversitesi yayını, s. 17-84, Ankara.
- KEPENEK, Y. & YENTÜRK, N., 1997, *Türkiye Ekonomisi* (9. basım), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KILIÇBAY, A., 1984, *Türk Ekonomisi*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- KÖKSAL, B.A. & İLKİN, A.R., 1973, *Türkiye'de İktisadi Politikanın Gelişimi*, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. yayını, İstanbul.
- MOREDDU, C., 1999, *Distributional Effects of Agricultural Support in Selected OECD Countries*, Organisation for Economic Co-operation and Development, France.
- MÜLLER-WIENER, W., 1992, "15-19. Yüzyıllar Arasında İstanbul'da İmalathane ve Fabrikalar", *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi, Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler* (Ed. E. İhsanoğlu), İstanbul Üniversitesi yayını, s. 53-120, İstanbul.
- OECD, 1999, *OECD Annual Report*, Organisation for Economic Co-operation and Development, France.
- OLALI, H. & DUYMAZ, İ., 1987, *Tarımın Türk Ekonomisindeki Yeri ve Ekonomik Gelişmeye Katkısı*, İzmir Ticaret Borsası yayını, İzmir.
- ORHAN, O.Z., 1999, *Türkiye'de Tarımsal Destekleme ve Taban Fiyatları Politikası*, İstanbul Ticaret Odası yayını, İstanbul.
- ÖKÇÜN, G., 1968, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar*, Ankara Üniversitesi yayını, Ankara.
- ÖKÇÜN, G., 1984, *Osmanlı Sanayi 1913-1915 İstatistikleri*, Hill yayını, İstanbul.
- ÖNEY, E., 1975, "Kalkınma Planlarında Sanayileşme Felsefesi ve Ortak Pazar İlişkileri", *Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri*, Ankara Üniversitesi yayını, s. 779-798, Ankara.
- ÖNSOY, R., 1973, "Atatürk ve Türkiye'nin İktisadi Sistemi", *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Seri I, Sayı A3, s. 81-97, Ankara.
- ÖNSOY, R., 1988, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Türkiye İş Bankası Kültür yayını, Ankara.
- ÖZGÜÇ, N., 1986-1987, "Türkiye'de Sanayi Faaliyetlerinin Gelişmesi, Yapısı ve Dağılışı", *Coğrafya Dergisi*, Sayı 2, s. 35-70, İstanbul.
- PEKCAN, E., 1994, *Avrupa Topluluğu ve Gümrük Birliğine Türkiye'nin Uyumu ve Sorunları*, İstanbul Ticaret Odası yayını, İstanbul.
- SARÇ, Ö.C., 1940, "Tanzimat ve Sanayimiz", *Tanzimat*, Maarif Vekaleti Yayınları, s. 423-440, İstanbul.
- SEZER, Ö., 1992, *Türkiye İçin Yeni Bir İmkân EFTA*, İstanbul Ticaret Odası yayını, İstanbul.
- TARIM, 1997, *I. Tarım Şurası Sonuç Raporu*, T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara.

- TEKELİ & İLKİN, 1981, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi yayını, Ankara.
- TEKELİ & İLKİN, 1983, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi yayını, Ankara.
- TMP, tarihsiz, *Türkiye'de Marşal Planı-1949 Yılı Sonuna Kadar*, Devlet Bakanlığı yayını, Ankara.
- TMP, 1952, *Türkiye'de Marşal Planı 9-Başlangıçtan 1951 sonuna kadar*, T.C. Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreterliği yayını, Ankara.
- TMP, 1955, *Türkiye Marşal Planı 18- 1/1/1954-31/3/1954*, Dışişleri Vekaleti Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreterliği yayını, Ankara.
- TUNA, Y., 1993, *Tarımda Verimlilik Artışının Ekonomik Sonuçları: Türkiye ile İlgili Bir Değerlendirme*, Milli Produktivite Merkezi yayını, Ankara.
- TÜMERTEKİN, E., 1954, *Ağır Demir Sanayii ve Türkiye'deki Durumu*, İstanbul Üniversitesi yayını, İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E., 1986-1987, "Türkiye'de Tarımda Yeni Gelişmeler", *Coğrafya Dergisi*, Sayı 2, s. 1-34, İstanbul.
- TÜRKDOĞAN, O., 1978, "Türk Toplumunda Sanayileşmenin Tarihi Gelişimi ve Sosyal Sorunları", *İşletme Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3-4, s. 17-54, Erzurum.
- YASA, M., 1980, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul.
- YKB, 1981, *Atatürk Döneminde Türk Ekonomisi Semineri*, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. yayını, İstanbul.
- YÜCEL, T., 1983, "Türkiye'nin Sanayileşmesi ve Bu Sanayileşmenin Yarattığı Meseleler", *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Seri I, Sayı A3, s. 71-80, Ankara.